

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Werken aan werelderfgoed

Zes uitdagingen in de praktijk

Werken aan werelderfgoed

Zes uitdagingen in de praktijk

Werelderfgoed sinds 1995

Schokland en omgeving

Het voormalige Zuiderzee-eiland Schokland was in 1995 het eerste Nederlandse werelderfgoed. Het archeologisch monument is als werelderfgoed aangewezen omdat het symbool staat voor de eeuwenoude strijd van de Nederlanders tegen het water. Er zijn bewoningsresten die tot ver in de prehistorie teruggaan. Nu is het onderdeel van de Noordoostpolder.

Uitdagingen

Verdroging en oxidatie van het archeologisch erfgoed is de grootste bedreiging voor de instandhouding van de OUV van Schokland. Om verdroging te voorkomen, zijn ingrijpende maatregelen nodig. Eerder is al een hydrologische zone aan de oostkant van het voormalige eiland aangelegd; momenteel worden de mogelijkheden van vernatting aan de zuidkant onderzocht. Welke oplossing ook wordt gevonden, het brengt flinke kosten met zich mee. Door de instandhoudingsopgave te verbreden met onder meer natuurontwikkeling, waterberging en bedrijfsbeëindiging van agrarische bedrijven, kunnen de kosten over meerdere partijen worden verdeeld.

www.schokland.nl

Inhoud

Voorwoord	10
Inleiding	11

Zes uitdagingen voor werelderfgoed in de praktijk

1	Ontwikkelingen in de omgeving	18
2	Zoektocht naar een nieuwe functie	24
3	Herinrichten van het terrein of gebied	32
4	Gezonde exploitatie	38
5	Bezoekers verleiden en geleiden	46
6	Samen werken aan werelderfgoed	52

Instrumenten

A	Juridisch en planologisch kader	64
B	Heritage Impact Assessment	70
C	Managementplan	71
D	Internationale en nationale samenwerking	74
E	Subsidieregelingen	75
F	Sleutelpartijen en hun rollen	78

Colofon	82
----------------	----

De tien Nederlandse Werelderfgoederen en de acht genomineerden voor de Werelderfgoedlijst

Schokland en omgeving	5
Grachtengordel van Amsterdam	9
Nieuwe Hollandse Waterlinie*	13
Rietveld Schröderhuis	17
Willemstad Curaçao	23
Molencomplex Kinderdijk-Elshout	29

Romeinse Limes*	31
Waddenzee	37
Koninklijk Eise Eisinga Planetarium*	43
Bonaire National Marine Park*	45
Plantagesysteem van West Curaçao*	51
Stelling van Amsterdam	57

Koloniën van Weldadigheid*	59
Sanatorium Zonnestraal*	63
Droogmakerij De Beemster	69
Saba*	73
Van Nellefabriek	77
Ir. D.F. Woudagemaal	81

* Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Werelderfgoed sinds 2010

Grachtengordel van Amsterdam

De Amsterdamse grachtengordel, met zijn 14 kilometer grachten en 80 bruggen, is sinds 2010 werelderfgoed. Het is een stedenbouwkundig, waterbouwkundig en architectonisch meesterwerk. Dit monument van wereldformaat is ontstaan in de zeventiende eeuw door planmatige stadsuitbreiding.

Uitdagingen

Grote (internationale) belangstelling is mooi, maar een teveel aan bezoekers heeft consequenties voor de grachtengordel, met name voor de wens om dit werelderfgoed een aantrekkelijke woon- en werkomgeving te laten zijn en blijven. Het evenwicht tussen exploitatie en behoud van een prettig woon- en werkmilieu is lastig. Dit betekent inzetten op optimaliseren van duurzaam toerisme en spreiding van het toerisme ook buiten het centrum en de stad, bijvoorbeeld naar andere werelderfgoederen.

www.amsterdam.nl/werelderfgoed

Voorwoord

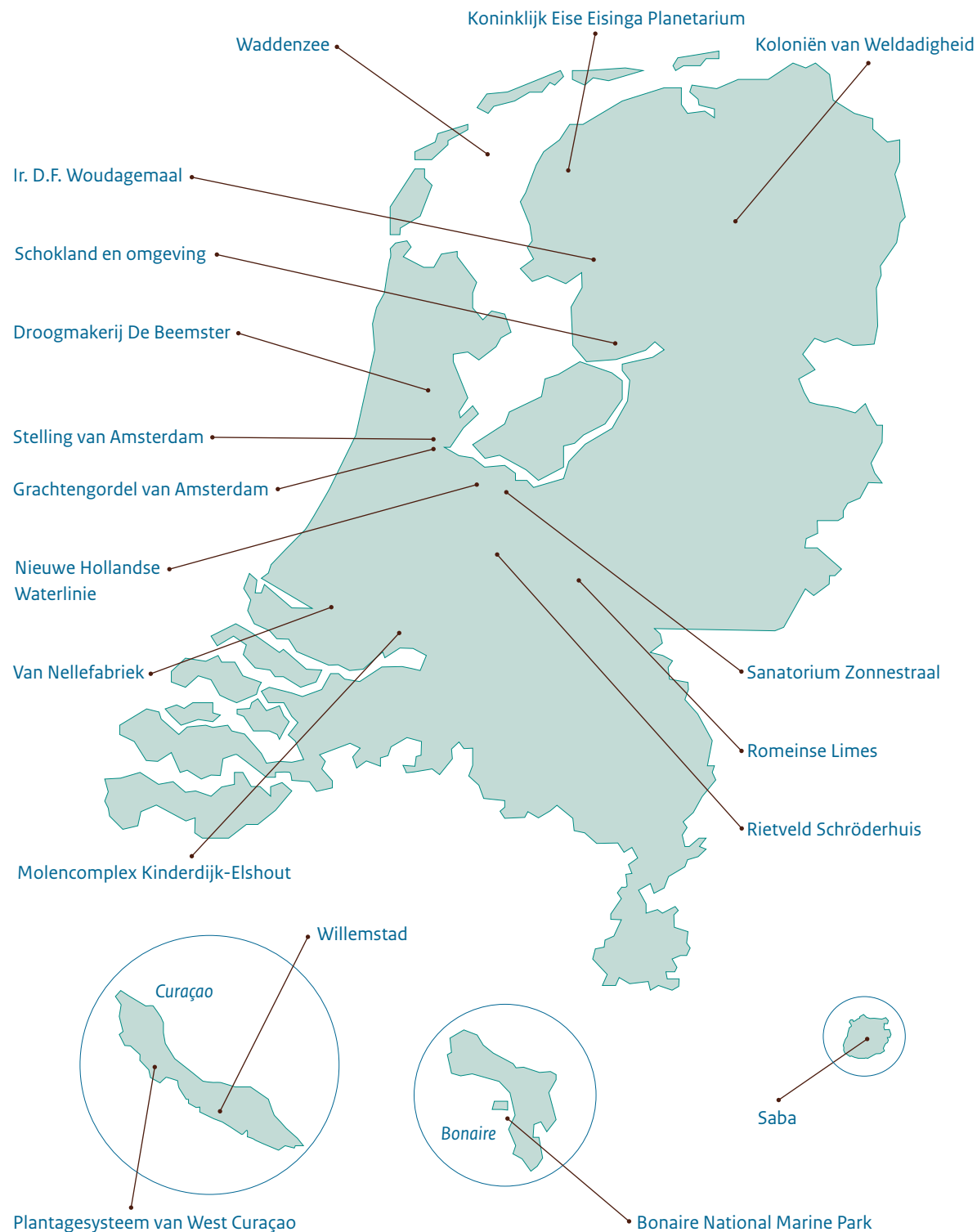
Wat een rijkdom, dat we nog steeds het ontwikkelingsverhaal van Nederland aan de hand van onze tastbare werelderfgoederen aan de wereld kunnen vertellen. Momenteel tien in getal, in de komende jaren wellicht meer. Tien aanknopingspunten om over een episode uit de rijke, Nederlandse geschiedenis te vertellen aan bezoekers die de essentie van Nederland willen begrijpen.

Dit brengt met zich mee dat we goed moeten zorgen voor de instandhouding, ontsluiting en het duurzaam beheer van deze kroonjuwelen. Dat kan alleen door samen te werken. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verantwoordelijk voor de uitvoering van het Werelderfgoedverdrag. Samen met de Nationale UNESCO Commissie, de Stichting Werelderfgoed Nederland en de afzonderlijke beheerders van de werelderfgoederen zorgen we voor ons erfgoed van wereldformaat.

Deze publicatie reikt de hand om de juiste stappen te zetten naar meer bekendheid en beleefbaarheid van onze werelderfgoederen. En zij helpt ook bij het vinden en houden van de balans tussen benutten en beschermen. Onze werelderfgoederen verdienen het dat we eraan werken, nu en in de toekomst.

Cees van 't Veen

Algemeen directeur Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Inleiding

De UNESCO werelderfgoederen in Nederland laten bezoekers het DNA van Nederland zien, in drie thema's: Nederland als waterland, als burgersamenleving en als ontworpen land. Een vermelding op de Werelderfgoedlijst betekent internationale waardering voor dit uitzonderlijke erfgoed en een impuls voor economie en toerisme.

De werelderfgoedstatus schept ook verplichtingen. Zo moet Nederland elke zes jaar aan het Werelderfgoedcomité van UNESCO rapporteren wat er is gedaan om het Werelderfgoedverdrag goed uit te voeren. Ook moet gemeld worden in welke staat van onderhoud het werelderfgoed – de site – verkeert en wat er wordt gedaan om de bijzondere universele waarde (Outstanding Universal Value, OUV), die het erfgoed tot werelderfgoed maakt, te behouden.

Dynamische omgeving

Nederland verandert continu. Ruimtelijke opgaven van vandaag hebben een ander karakter dan twintig jaar geleden. Laat staan honderd jaar geleden. Een actuele opgave is bijvoorbeeld duurzame energie. Een opgave die van invloed is op ons landschap. Daarnaast hebben we ons werelderfgoed, dat we koesteren en beschermen. En dat erfgoed draagt, als het goed is, bij aan de (lokale) economie. Plaatsing op de werelderfgoedlijst gaat namelijk niet automatisch gepaard met een financiële vergoeding, bijvoorbeeld van UNESCO of het Rijk.

Laveren tussen opgaven van nu en erfgoed van weleer

De grote uitdaging is te werken aan de vraagstukken van morgen en tegelijkertijd onze werelderfgoederen te beschermen en ontwikkelen. Ofwel, hoe gaan we om met onze werelderfgoederen in de context van ruimtelijk-economische ontwikkelingen? Om deze vraag in de praktijk vorm te geven, heeft het Rijk drie doelstellingen voor het werelderfgoed opgesteld: meer bekendheid en beleefbaarheid, betere bescherming en versterking van de onderlinge samenhang. Er is flink geïnvesteerd in landschaps- en gebiedsvisies, inrichtingsplannen en betere toegankelijkheid voor bezoekers. En er is de afgelopen jaren heel wat ervaring opgedaan met het beschermen en in stand houden van de OUV. Daaruit is gebleken dat werken aan werelderfgoed in de praktijk niet altijd eenvoudig is, en dat er behoefte is aan handvatten.

Wat kan er wel en niet op en rond een werelderfgoed? Wie bepaalt dat? Hoe zorg je dat de ontwikkelingen de OUV versterken? Hoe laveer je tussen het versterken van de OUV en de gewenste maatschappelijke en economische veranderingen?

Kennis en vaardigheden voor duurzaam beheer werelderfgoed

Deze publicatie biedt met diverse praktijkvoorbeelden en een instrumentarium bruikbare handvatten voor veel voorkomende

uitdagingen in de werelderfgoedpraktijk. Hoe sites op de Voorlopige Lijst van UNESCO komen en hoe een nominatietraject verloopt, is buiten beschouwing gebleven.

De verzamelde kennis draagt bij aan 'capacity building', oftewel het vergroten van kennis en vaardigheden bij sitemanagers en andere betrokkenen voor een nog duurzamer beheer van onze erfgoederen van wereldbelang. 'Werken aan werelderfgoed' is daarom bedoeld voor iedereen die in de praktijk bezig is met de zorg voor het Nederlands werelderfgoed. Zodat, in de woorden van UNESCO, *"World Heritage is (...) protected for future generations to appreciate and enjoy"*.

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Nieuwe Hollandse Waterlinie

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is een militaire verdedigingslinie, gebouwd tussen 1815 en 1940. De Linie strekt zich uit van Muiden tot de Biesbosch en is 85 km lang. Het bevat 46 forten, vijf vestingsteden en honderden groepsschuilplaatsen, kazematten, sluizen, dijken en kanalen, bedoeld als samenhangend systeem van verdediging tegen de vijand uit het oosten. Tijdens de mobilisatie van 1939-1940 werd de Linie voor het laatst in stelling gebracht en verloor daarna haar militaire functie. De Nieuwe Hollandse Waterlinie staat op de Voorlopige Lijst van UNESCO om in 2018 als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam genomineerd te worden.

www.hollandsewaterlinie.nl
www.stellingvanamsterdam.nl

Zes uitdagingen voor werelderfgoed in de praktijk

Het in stand houden, beheren en ontwikkelen van werelderfgoederen kent uitdagingen. En die uitdagingen zijn zeer divers. Elke site is uniek wat betreft locatie, grootte, financiële situatie, bezoekersaantallen en dergelijke. Daarom moet per geval bekeken worden of ontwikkelingen niet ten koste gaan van de OUV. En in het ideale geval versterken de ingrepen de universele waarde.

Externe en interne ontwikkelingen

De uitdagingen voor de werelderfgoederen zijn op hoofdlijnen onder te verdelen in externe en interne ontwikkelingen.

Extern:

- Ruimtelijke ontwikkelingen met effect op de OUV, zoals bouwplannen of andere ruimtelijke ontwikkelingen in de nabije omgeving.
- Niet-ruimtelijke ontwikkelingen, bijvoorbeeld toename toerisme.

Intern:

- Instandhouding en restauratie van het werelderfgoed.
- Herbestemming of functiewijziging.
- Beheersmaatregelen, bijvoorbeeld regulering bezoekersaantallen.
- Bevorderen beleefbaarheid en inrichtingsmaatregelen, zoals bezoekerscentrum en parkeervoorzieningen.
- Commerciële exploitatie.

Aanvullend geldt dat zowel bij externe als interne ontwikkelingen samenwerking van betrokken partijen een noodzakelijke voorwaarde voor succes is.

Selectie van uitdagingen

In deze handreiking zijn zes veel voorkomende uitdagingen voor werelderfgoederen in de praktijk geselecteerd. Hopelijk helpen deze u om vragen te beantwoorden en u te inspireren tot het vinden van oplossingen op maat.

Uitdaging 1

Ontwikkelingen in de omgeving

Uitdaging 2

Zoektocht naar een nieuwe functie

Uitdaging 3

Herinrichten van het terrein of gebied

Uitdaging 4

Gezonde exploitatie

Uitdaging 5

Bezoekers verleiden en geleiden

Uitdaging 6

Samen werken aan werelderfgoed

Werelderfgoed sinds 2000

Rietveld Schröderhuis

Het Rietveld Schröderhuis in Utrecht, werelderfgoed sinds 2000, geldt wereldwijd als architectonisch meesterwerk in de traditie van De Stijl. Architect en meubelontwerper Gerrit Rietveld ontwierp en bouwde het huis in 1924 voor Truus Schröder, grotendeels naar haar ideeën. Functioneel, dynamisch, flexibel, primaire kleuren en asymmetrische compositie zijn de belangrijkste karakteristieken.

Uitdagingen

Een opgave is de bekendheid van het Rietveld Schröderhuis bij het publiek te vergroten en het draagvlak voor het behoud te verbreden, zonder de belasting voor het monument onverantwoord op te voeren. Dat vergt creativiteit, want het huidige bezoekersaantal kan vanwege de kwetsbaarheid van het huis niet of nauwelijks worden vergroot.

www.werelderfgoed.nl/werelderfgoed/rietveld-schroderhuis

Ontwikkelingen in de omgeving

In het relatief dichtbevolkte Nederland staan de (kandidaat-) werelderfgoederen vrijwel allemaal in een dynamische omgeving. Steden willen in- of uitbreiden, agrarische gebieden worden anders gebruikt en investeerders zoeken ontwikkellocaties. Geregeld krijgen de werelderfgoederen dan ook te maken met ontwikkelingen op het eigen terrein of in de nabije omgeving, waarvan het niet direct duidelijk is wat de impact op de Outstanding Universal Value is.

“ Steeds meer dringt het besef door dat ruimtelijke ontwikkeling in of bij werelderfgoederen mogelijk is, maar wel zeer zorgvuldig en in het volle bewustzijn van de waarde van het werelderfgoed moet plaatsvinden. UNESCO kijkt immers altijd mee. ”

Dré van Marrewijk, landelijk coördinator werelderfgoed bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De status van werelderfgoed geeft richting aan wat er kan of mag. Toch is er vaak meer mogelijk dan wordt gedacht, zolang ontwikkelingen maar passen bij de kernkwaliteiten van de site, bijvoorbeeld een geschikte inpassing in het landschap. Hoe realiseer je dit? Het is vooral een kwestie van de juiste stappen zetten. In de eerste plaats is het belangrijk de kernkwaliteiten, afgeleid van de OUV, te kennen. Ken het verhaal van de site en kijk hoe de opgave hierbij past.

Een volgende stap kan een Heritage Impact Assessment (HIA) zijn, een door UNESCO en ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) ontwikkeld instrument. Deze cultuurhistorische effectrapportage helpt om de impact van een voorgenomen ontwikkeling op de OUV van een werelderfgoed vooraf vast te stellen. Op deze manier komt er een gefundeerd zicht op de bewegingsruimte en mogelijke oplossingsrichtingen.

Er zijn effectrapportages uitgevoerd bij de Stelling van Amsterdam, Nieuwe Hollandse Waterlinie en Molencomplex Kinderdijk-Elshout. Een HIA kan aanleiding zijn om een plan voor te leggen aan UNESCO in Parijs. Bij De Beemster is geen HIA uitgevoerd, omdat het instrument toen nog niet beschikbaar was. Wel is via een zorgvuldig afwegingsproces een passende oplossing voor een nieuw te bouwen kaasmakerij gevonden.

Links: Impressie van de nieuwe kaasmakerij (foto Luuk Kramer).

Onder: Karakteristieke stolpboerderij in De Beemster.

Nieuwe kaasmakerij ingepast in De Beemster

De Beemster in Noord-Holland is een schoolvoorbeeld van hoe Nederlanders grote delen van hun land hebben drooggelegd. In 1608 is men begonnen met malen, in 1612 was de polder droog. Toen kon de inrichting van het gebied beginnen.

Naar de idealen van de Renaissance zijn sloten en wegen volgens een geometrisch patroon van vierkanten aangelegd. Het innovatieve en visionaire landschap heeft grote invloed gehad op droogmakingsprojecten wereldwijd.

UNESCO noemt De Beemster een meesterwerk van rationele landschappelijke planning. In 1999 verkreeg het de status van werelderfgoed, vanwege die unieke verkaveling én vanwege het uitzonderlijke voorbeeld van een door de mens geschapen landschap. De gemeente Beemster heeft deze OUV vertaald in kernkwaliteiten: grote openheid van het landschap, inrichting van het cultuurhistorische wegen- en waterpatroon en monumentale stolpboerderijen.

De Beemster is onlosmakelijk verbonden met kaas. Van oorsprong werd het vooral gemaakt door de boerin, op het erf. Tot Beemstenaar Wouter Sluis een procedé ontwikkelde waarmee kaas fabrieksmatig gemaakt kon worden. Vanaf dat moment waren er verschillende kaascoöperaties in De Beemster te vinden.

Een aantal jaren geleden constateerde CONO Kaasmakers dat hun kaasfabriek, die vanaf 1930 met de zelfstandige boerencoöperatie is meegegroeid, niet meer aan de moderne eisen voldeed. De productiecapaciteit moest hoger om economisch rendabel te blijven, er moest een kwaliteitsslag komen vanwege hygiëne- en arbo-eisen en ze wilden duurzamer produceren. Maar hoe pas je een nieuwe kaasmakerij in, in het oude grid? Drie architectenbureaus werden uitgenodigd een plan te maken. In 2009 werd gekozen voor een ontwerp dat recht doet aan de kernkwaliteiten van De Beemster. De beoordelingscommissie spreekt van een heldere opzet die de percelenstructuur van de polder versterkt en daardoor overtuigend in het landschap past. De karakteristieke stolpboerderij stond

model voor het rechthoekige, geabstraheerde ontwerp. Door het gebouw verder naar achter in de kavel te plaatsen, lijkt het vanaf de weg kleiner. Langgerekte boomgaarden op de achtergrond versterken het perspectief. In deze opzet blijft de openheid van het (omringende) landschap gerespecteerd.

De gemeente Beemster heeft via de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het UNESCO Werelderfgoedcomité benaderd voor uitbreiding en modernisering van de fabriek. Zowel UNESCO en ICOMOS als de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben het plan beoordeeld en goedgekeurd. Hiervoor moest worden aangetoond waarom de kaasmakerij in de Beemsterpolder moest blijven. Juist omdat het ontwerp volledig passend is gemaakt bij de kwaliteiten van de locatie, en de functie in lijn is met de oude praktijk van kaasmaken in de polder, werd de nieuwe kaasmakerij als een verrijking van het nut- en lustlandschap gezien. In november 2014 is de nieuwe CONO-kaasmakerij geopend.

Sein op groen voor opstelterrein in de Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam is een 135 kilometer lange verdedigingskring om Amsterdam heen, aangelegd door het Departement van Oorlog. Het bestaat uit onder meer forten, inundatiegebieden en vestingen. En in die Stelling is destijds een 'parkeerplaats' voor treinen gepland: het opstelterrein bij Uitgeest langs de N203. Deze is nodig om hoogfrequent spoorvervoer op de drukste trajecten in het noordelijk deel van de Randstad mogelijk te maken. De voorgenomen aanleg betekent aanpassingen in de historische, landschappelijke elementen en structuren, en visuele veranderingen die de openheid van het gebied aantasten. Ook wordt de beleving van het militaire systeem beïnvloed. Dit raakt de drie centrale kernkwaliteiten van de Stelling van Amsterdam: de liniedijk,

een ketting van inundatievelden en inundatiemiddelen (watermanagementsysteem) en een systeem van militaire elementen.

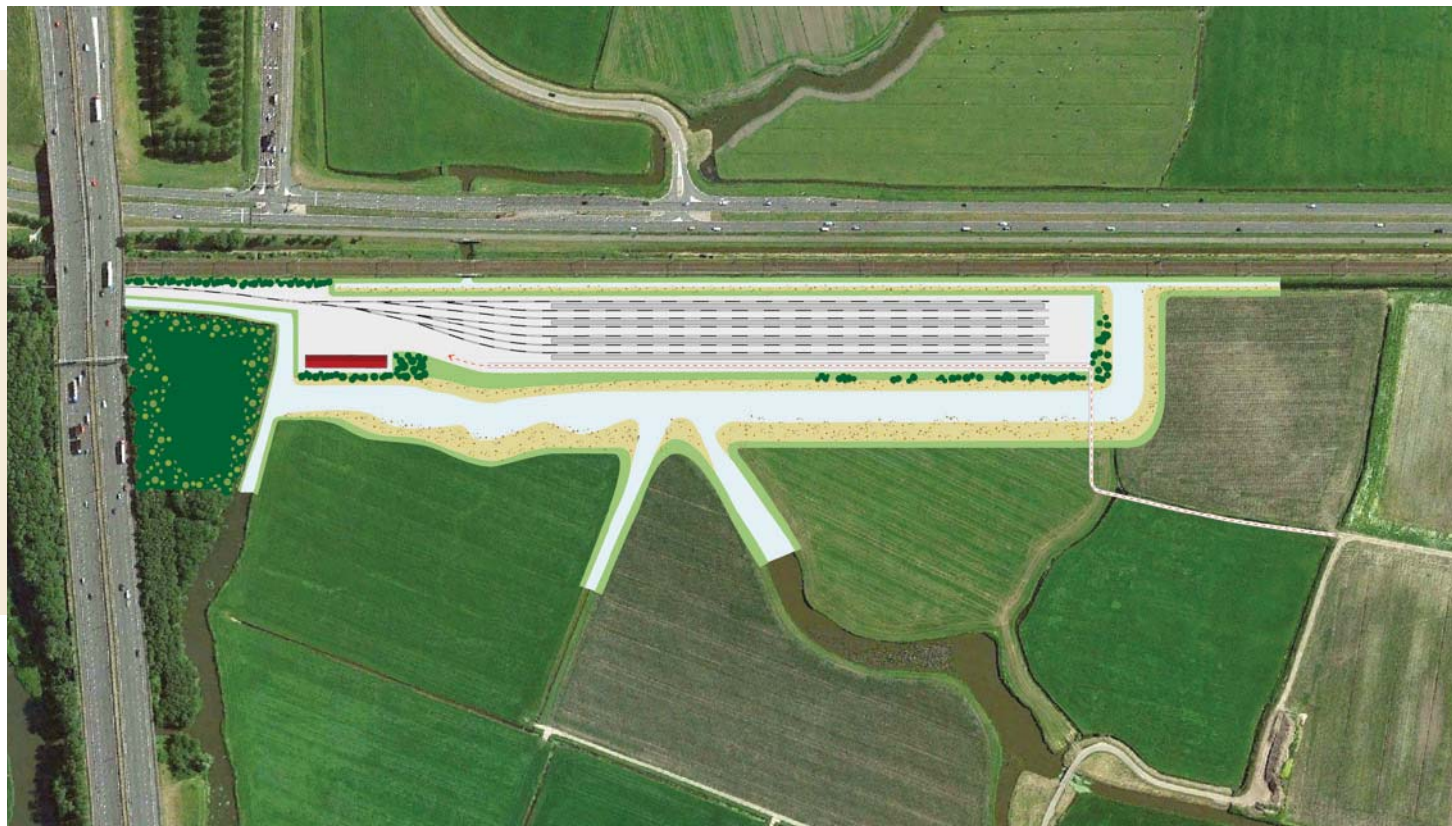
Om in beeld te brengen in welke mate het opstelterrein effecten op de OUV heeft, is een Heritage Impact Assessment uitgevoerd. Met deze HIA zijn de plannen en diverse oplossingsvarianten geanalyseerd. Het oorspronkelijke initiatief zou een matig negatief effect en daarmee afkeuring van de plannen betekenen. Een optie waarin het opstelterrein naar de A9 verschuift en een dienstgebouw wordt verplaatst, zorgt onder andere voor een beperktere aantasting van de beleving van de toegang tot het fort (accés). Bovendien komt het terrein door dit schuiven minder diep in het inundatievlak te

liggen. De beïnvloeding van de beleving van het inundatievlak is zo acceptabel. De eindconclusie luidde dat de plannen in geoptimaliseerde vorm een gering effect zullen hebben op de kernkwaliteiten. Omdat in hetzelfde gebied een wegverbinding tussen de A8 en de A9 is voorzien, is ook een HIA naar de (cumulatieve) effecten hiervan op de OUV van de Stelling van Amsterdam opgesteld.

Op basis van de HIA's zag UNESCO geen onoverkomelijke belemmeringen met het oog op de OUV van het werelderfgoed. Er zijn richtlijnen meegegeven om de plannen nader uit te werken. Het sein voor het opstelterrein voor treinen nabij Uitgeest staat onder die voorwaarden op groen.

Rechts: Kaart met de plannen voor het opstelterrein (beeld ProRail).
Boven: Fort Uitermeer is zowel onderdeel van de Stelling van Amsterdam als van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Links: Op basis van de HIA ging de plaatsing van windturbines, hier ingetekend aan de horizon, niet door (beeld Land-id).

Onder: De molens van Kinderdijk zijn populair onder fotografen uit binnen- en buitenland (foto Gustav Kiburg).

Een nieuwe rij molens aan de horizon van Kinderdijk?

In Kinderdijk is bijna duizend jaar strijd tegen het water zichtbaar in het polderlandschap met zijn waterlopen, dijken, gemalen, sluizen en molens. Negentien molens hielden lange tijd het lage land van de Alblasserwaard, dat werd geteisterd door verzakkingen en overstromingen, droog. Later werd de taak van de molens overgenomen door gemalen. Het molencomplex Kinderdijk-Elshout is sinds 1997 werelderfgoed.

De provincie Zuid-Holland had om haar doelstellingen op het gebied van duurzaamheid te halen meerdere zoeklocaties voor windenergie aangewezen. De locatie Nedstaal in Alblasserdam was hier een van, maar windturbines op deze locatie hadden wel mogelijk effect op de OUV van Kinderdijk. Om hier een goed beeld van te krijgen, gaf de provincie de opdracht een HIA uit te voeren.

Na het formuleren van het doel van de HIA (effectmeting windturbines) en de keuze voor een bureau is de OUV vertaald naar loca-

tiespecifieke kernkwaliteiten. Kinderdijk is terug te voeren op drie kernkwaliteiten: het ingenieuze hydrologische systeem, het ritme van de achttiende-eeuwse molens en het typische, door de mens gemaakte, Nederlandse landschap. Daarna zijn gegevens verzameld die inzicht geven in de effecten van de ontwikkelingen op de OUV. Daaruit bleek dat de status van werelderfgoed in gevaar zou komen als deze locatie zou worden gekozen.

Het onderzoek toonde namelijk aan dat de windturbines een groot negatief effect zouden hebben op het landschap. Ze verstoren de gaafheid van het uitzicht vanuit de belangrijkste zichtpunten van Kinderdijk. Verder luidde de conclusie dat de nieuwe turbines thuishoren bij een landschap dat meer bij de stad hoort, als een nieuw energielandschap. Kinderdijk daarentegen is onderdeel van een karakteristiek, agrarisch cultuurlandschap. De uitkomst van de effectmeting gaf de provincie Zuid-Holland doorslaggevende argumenten om het project niet door te laten gaan.

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeeld op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Effectmeting windturbines bij Kinderdijk.

Lezen:

- Leidraad voor Heritage Impact Assessments inzake culturele werelderfgoederen. Een publicatie van de International Council on Monuments and Sites (ICOMOS, januari 2011).
- Stelling van Amsterdam – Heritage Impact Assessment Opstelrein nabij Uitgeest (Land-id, oktober 2015).
- Werelderfgoed Kinderdijk. Heritage Impact Assessment windturbines Nedstaal (Land-id, oktober 2014).
- Boer, J., 'Erfgoedtoets maakt bouwplan 'UNESCO-proof', in: ROMagazine 6, 2015.

Werelderfgoed sinds 1997

Willemstad Curaçao

De historische binnenstad van Willemstad op Curaçao is een bijzonder voorbeeld van een voormalige Nederlandse koloniale stad in het Caribische gebied. Vanaf 1634 ontwikkelde deze Nederlandse nederzetting zich tot een havenstad met vier historische districten en vele monumenten. De vier wijken van de stad vertonen een mix van culturele invloeden op de architectuur. Daarom heeft het in 1997 de status van werelderfgoed gekregen.

Uitdagingen

Toeristen bezoeken Curaçao meer vanwege zon, zee en strand dan vanwege zijn bijzondere architectuur. Toch is dat de reden waarom Willemstad werelderfgoed is. Ook bij de bewoners van Willemstad zelf is dat besef nog maar mondjesmaat aanwezig. Dus is het de hoogste tijd iets aan die onbekendheid te doen. Allereerst middels bewegwijzering.

www.curacaomonuments.org/willemstad-world-heritage-city.shtml
www.natcomcuracao.org

Zoektocht naar een nieuwe functie

Maar weinig werelderfgoederen hebben hun oorspronkelijke functie behouden, zoals De Beemster. Meestal is er sprake van een breuk met het verleden. De molens van Kinderdijk malen nog altijd maar houden de polder niet meer droog. In de Van Nellefabriek wordt nog gewerkt maar wordt geen koffie, thee en tabak meer geproduceerd. En de Koloniën van Weldadigheid dragen niet langer bij aan de strijd tegen armoede. Dat betekent zoeken naar een nieuw leven met andere functies, oftewel herbestemming.

“Hulde voor private partijen, voor ondernemers die het lef hebben om forten een nieuwe bestemming te geven. Als gemeente benutten we de Geniedijk voor een nieuw verrassend polderpark dat straks, behalve honderden fruitbomen en schapen, gerestaureerde forten en bunkers bevat.”

*Derk Reneman, wethouder Cultuur Haarlemmermeer
(Bron: Stelling van Amsterdam 20 jaar, provincie Noord-Holland)*

Slechts een deel van onze werelderfgoederen is te exploiteren als museum of grote publiekstrekker. Voor de locaties die daar niet geschikt voor zijn, moeten andere invullingen worden ontwikkeld – leegstand is geen optie. Uiteraard met oog voor de Outstanding Universal Value (OUV). De praktijk leert dat er heel veel mogelijk is, mogelijkheden die vaak ook nog eens de OUV versterken.

De Van Nellefabriek transformeerde succesvol van productiefabriek naar creatieve fabriek. Het Rietveld Schröderhuis is van woonhuis veranderd in museum. En een aantal forten van de Stelling van Amsterdam huisvest restaurants en hotels. Sommige van deze nieuwe functies liggen dicht bij en andere ver van het oorspronkelijke gebruik. Er kan dus best ruimdenkend naar herbestemmingen worden gekeken. Ook belangrijk: om tot een geslaagde herbestemming te komen, is samenwerking nodig met vele partijen.

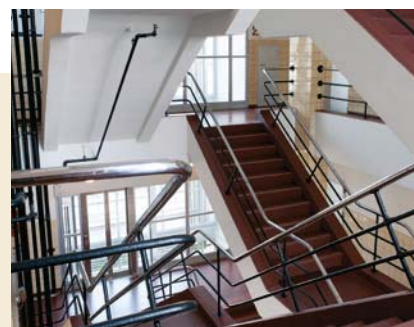
Werken en beleven in Van Nelle

Werelderfgoed Van Nellefabriek is van een vooruitstrevende koffie-, thee- en tabaksfabriek getransformeerd tot een trendy onderkomen voor meer dan 80 bedrijven die grotendeels actief zijn in de creatieve sector. De plannen voor de huidige bedrijven- en evenementenlocatie stammen al van ver voor de aanwijzing als werelderfgoed in 2014. Al bij de verkoop eind jaren negentig van de twintigste eeuw heeft eigenaar Sara Lee/DE een kaderstellende cultuurhistorische verkenning laten maken, bedoeld als doorkijk naar toekomstige gebruiksmogelijkheden. Mede op basis hiervan is het complex verkocht aan de bedenkers van het concept creatieve fabriek. Vervolgens is onder leiding van architect Wessel de Jonge de Van Nellefabriek zorgvuldig gerestaureerd en opnieuw ingericht. Ondanks dat de huidige 'fabriekswerkers' iets heel anders produceren, is de 'productielijn' vanaf het verleden doorgetrokken. De fabriek draait nog altijd op volle toeren.

De herbestemming van Van Nelle is echter nog niet compleet. Het beeldbepalende ketelhuis wacht bijvoorbeeld nog op een nieuwe functie. Deze is blijven liggen omdat het lastig is om hiervoor een nieuw gebruik te vinden en dit ook nieuwe investeringen vraagt.

Ook de andere kantoorgebouwen en evenementenlocaties staan geregeld voor aanpassingen om zo aantrekkelijk te blijven voor de huurdersmarkt. Soms moet dan een herbestemmingsconcept opnieuw tegen het licht worden gehouden. Herbestemming is niet iets statisch.

Het voorbeeld van de Van Nellefabriek is geen blauwdruk voor herbestemming, het is een uniek gebouw op een unieke locatie. De beheercommissie heeft hierin een prominente rol gespeeld. Hierin hebben naast de directeur van de fabriek ook de gemeente Rotterdam, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de architect en de technisch beheerder van het complex zitting. Gezamenlijk bespreken zij de wensen en de mogelijkheden, en bewaken zij de integriteit en authenticiteit van de fabriek. Omdat de gemeente Rotterdam zelf bij dit overleg betrokken is, zijn de lijnen voor de afstemming van de ruimtelijkeordeningsplannen kort. Er is snel duidelijkheid over de beoordeling van bijvoorbeeld verbouwingsplannen in relatie tot de monumentale kwaliteit van het complex. Deze hechte afstemming en samenwerking tussen de cruciale partijen vormt de basis van de alomtgeprezen herbestemming van de Van Nellefabriek.

De Van Nellefabriek is getransformeerd tot bedrijven- en evenementenlocatie (foto's Van Nelle Fabriek).

Wellnessresort in de Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam, sinds 1996 door UNESCO erkend als werelderfgoed, kent onder andere 42 forten en vier batterijen. Diverse gebouwde onderdelen van dit monument zijn herbestemd, zoals een centrum voor actuele kunst in het Fort bij Vijfhuizen, een restaurant op Vuurtoreneiland, horeca en events op Fort Diemerdam in Diemen, een bezoekerscentrum op forteiland Pampus, het Muziekfort St. Aagtendijk in Beverwijk en een wijngroothandel in Fort benoorden Purmerend.

Geen van alle hebben ze een verdedigende functie; de nieuwe functies breken met het verleden, waarbij sommige functies beter bij het Stelling-verhaal passen dan andere.

Neem het Fort aan de Nekkerweg dat in 2012 werd omgetoverd tot Fort Resort Beemster met sauna, hotel-restaurants en vergader- en trouwlocatie. De Stelling van Amsterdam is te beschouwen als een 'stadsmuur van water'. Na twintig jaar leegstand wilde de particuliere eigenaar het verdedigingswerk herbestemmen tot wellnessresort. 'Behoud van erfgoed door exploitatie' was daarbij

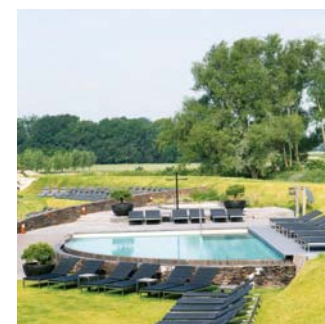
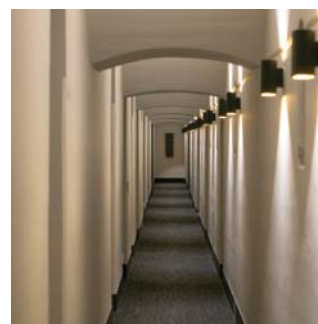
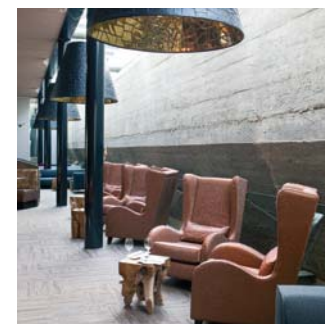
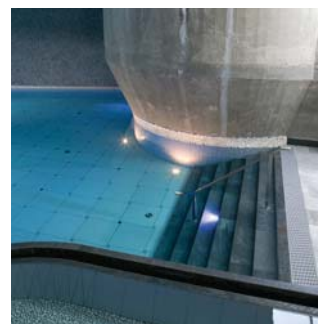
het devies. En water en wellness zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Financiële ondersteuning van de provincie Noord-Holland maakte de transformatie mogelijk.

In het begin was er kritiek op de geplande uitbouw boven op het fort, op de extra parkeerplaatsen, de bomenkap en de rust die verstoord zou worden in dit nationale landschap. Na enkele aanpassingen aan het ontwerp is er een functioneel, duurzaam (CO₂-neutraal) en stijlvol complex gerealiseerd. De modernisering vond vooral in en onder het fort plaats, zodat de buitenkant onaangestast bleef. De historie is nog overal voelbaar en zichtbaar. Bijzonder is dat de originele, betonnen buitenmuur door afgraving deels is blootgelegd. Daar waar vroeger de kanonnen stonden in geschutskoepels, kan de bezoeker zich nu onderdompelen in warmte en ontspanning. En daar waar eerst militairen in eenvoud verbleven, kun je nu luxueus overnachten. Het erfgoed heeft nu een toekomst, zonder dat de OUV – fortificatie op het principe van waterbeheer – wordt aangetast.

Impressies van de herbestemming van een honderdjarig fort tot spa (foto's Fort Resort Beemster).

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeeld op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Van Nellefabriek – Vooruitstrevende fabriek wordt culturele 'must-see'.

Ruime verzameling praktijkvoorbeelden op:

- Voorbeeldenbank herbestemming: www.kennisbankherbestemming.nu.

Werelderfgoed sinds 1997

Molencomplex Kinderdijk-Elshout

De molens van Kinderdijk zijn een internationaal bekend Nederlands icoon. Er zijn zeventien boezemmolens, gebouwd tussen 1738 en 1740, en twee overgebleven poldermolens van vóór die tijd. In Kinderdijk is bijna duizend jaar strijd tegen het water zichtbaar in het polderlandschap met zijn waterlopen, dijken, gemalen, sluizen, boezems, rietgebieden en molens. Het molencomplex Kinderdijk-Elshout in de Alblasserwaard is sinds 1997 werelderfgoed.

Uitdagingen

De komende jaren wordt hard gewerkt aan een werelderfgoedwaardige entreezone, inclusief nieuw bezoekerscentrum. Hierdoor is het molencomplex straks toegerust op het almaar groeiende aantal toeristen, inmiddels zo'n half miljoen per jaar. Toeristen zullen in de toekomst in Kinderdijk beter hun weg kunnen vinden, makkelijker kunnen parkeren, de verschillende verkeersdeelnemers zitten elkaar niet meer in de weg op de smalle dijken en er zijn goede voorzieningen.

www.kinderdijk.nl

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Romeinse Limes, Nedergermaanse deel

Nederland wil samen met Duitsland een gezamenlijk deel van de Romeinse Limes, de Nedergermaanse Limes, voordragen. De nominatie van de Nedergermaanse Limes is vanuit internationaal perspectief een logische stap: hiermee wordt weer een deel van de Limes, de oude Romeinse rijksgrens, beschermd. In 2011 is het Nederlandse deel van de Limes op de Voorlopige Lijst van UNESCO geplaatst. De landen streven naar een gezamenlijke nominatie in 2020.

www.romeinselimes.nl
www.limesstrasse.de

Herinrichten van het terrein of gebied

De aanwijzing van een werelderfgoed brengt vaak een groei in publiek met zich mee dat de site zou willen bezoeken. Het openstellen van een site voor steeds grotere groepen bezoekers kan effecten hebben op de beleefbaarheid van het erfgoed.

“ Het Woudagemaal ontvangt nu zo’n 35.000 bezoekers per jaar. Dat past niet meer in het gebouw. Dit roept de vraag op hoe je spanningen op elkaar afstemt: bescherming van het werelderfgoed versus exploitatie, openstelling, beleving van het monument. Het is constant zoeken naar een balans. ”

Gerben Algera, Wetterskip Fryslân, beheerder Ir. D.F. Woudagemaal Lemmer

Toegankelijkheid en beleefbaarheid hangen sterk samen. Zo zijn werelderfgoederen vanuit hun functie niet altijd ingericht op de ontvangst van – grote groepen – bezoekers. Dit kan zich uiten in toeristen die elkaar op de toegangsweg in de weg zitten en moeite hebben een parkeerplaats te vinden. Door hun grote aantal kunnen ze de beleving belemmeren. Oftewel: veel bezoekers is leuk, maar soms te belastend voor het erfgoed, negatief voor de beleving van de site en niet prettig voor de mensen die in de nabijheid wonen en werken.

Meerdere werelderfgoederen werken om deze redenen aan een integraal plan voor herinrichting van (delen van) het terrein. Hoe doe je dit met respect voor de Outstanding Universal Value (OUV)? In de eerste plaats moet de hoofdfunctie niet in het gedrang komen. Bij bijvoorbeeld het Ir. D.F. Woudagemaal moet het gemaal blijven functioneren. Daarnaast wil je gastvrij zijn en het verhaal op een goede manier aan het publiek vertellen. Neem de oude situatie als uitgangspunt. Los hedendaagse problemen op door je te laten inspireren door de historie of oorspronkelijke kwaliteit.

Boven: Het Woudagemaal trekt vooral op draaidagen steeds meer bezoekers.

Links: Luchtfoto van het nieuwe bezoekerscentrum en het stoomgemaal (foto's Ir. D.F. Woudagemaal).

Uitzwermen rond het Ir. D.F. Woudagemaal

Het Ir. D.F. Woudagemaal ligt er, na een grondige restauratie in 2012, piekfijn bij. Op dat vlak geen zorgen. Wat betreft het omliggende terrein, ook onderdeel van het werelderfgoed, zijn er wel opgaven die aangepakt moeten worden: parkeerproblemen, routing en infrastructuur, bezoekersstromen, groenstructuur en veiligheid. Met de komst van het bezoekerscentrum is het bezoekersaantal toegenomen van zo'n 5.000 naar 35.000 per jaar. Het gemaal draait elk jaar een tiental dagen voor opleiding en controle van de machinerie. En incidenteel bij acute, zeer hoge waterstanden. Dan zorgt het gemaal ervoor dat de Friezen droge voeten houden. Op sommige van deze draaidagen komen er meer dan duizend mensen. Dat zijn er te veel om allemaal tegelijk in het gemaal te hebben.

Wetterskip Fryslân, Stichting Ir. D.F. Woudagemaal, provincie Friesland, gemeente De Fryske Marren en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werken samen aan een gebiedsvisie, inrichtingsplan en beeldkwaliteitsplan voor het terrein. Hierin worden de ruimtelijke vraagstukken rondom het gemaal in samenhang beschouwd. Uiteraard moeten de plannen de instandhouding van de

OUV en werelderfgoedstatus combineren met een gezonde exploitatie en beleefbaarheid.

Dat het gemaal blijft functioneren is een vereiste. Dit is namelijk zowel onderdeel van de OUV als noodzaak voor de Friese waterhuishouding. Dit 'krachtcentrum' is daarmee de primaire bron voor alle plannen. De ontwikkeling van het terrein vindt plaats op basis van een omgevingsanalyse, waarin bijvoorbeeld de zichtlijnen een grote rol spelen. Zo worden de parkeervoorzieningen dusdanig gerealiseerd dat ze die zichtlijnen niet negatief beïnvloeden en waar mogelijk versterken.

In de omgevingsvisie en het herinrichtingsplan is een goede balans gevonden tussen de exploitatie en wat het gemaal aan drukte kan hebben. Een verbetering van het terrein zal resulteren in een UNESCO-waardige inrichting. Aantrekkelijk voor toeristen en veilig voor zowel bezoekers als werknemers. Na de herinrichting zullen mensen uitzwermen over het terrein en er langere tijd kunnen verblijven. Ook over de dag verspreide rondleidingen helpen het

gemaalbezoek te reguleren. De visie geeft de gemeente voldoende handvatten om een betere bescherming in bestemmingsplannen vast te leggen.

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeelden op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Kinderdijk – Heldere koers voor een werelderfgoed.
- Woudagemaal – Klaargestoomd voor de toekomst.

Lezen:

- UNESCO World Heritage 'How to' guides.

Links: Artist impression van het winnende ontwerp van het nieuwe bezoekerscentrum (beeld M&DB Architecten).

Onder: Amerikaanse bezoekers stappen uit de bus op weg naar de elektrische boot die hen langs de molens zal voeren (foto Ben de Vries).

Een ruim welkom in Kinderdijk

Wie aan Kinderdijk denkt, denkt aan molens. En wie aan molens denkt, denkt aan Holland. Molencomplex Kinderdijk-Elshout is het historische icoon van Nederlands waterbeheer, al sinds 1740. Jaarlijks bezoeken ruim 350.000 toeristen dit weidse molenlandschap. De huidige inrichting van het ontvangstgebied is niet afgestemd op al die bezoekers. Het is rommelig en onlogisch ingedeeld. Bomen en gebouwen blokkeren de zichtlijnen op de molens, goede voorzieningen ontbreken en bezoekers aarzelen om verder het gebied in te trekken. Daardoor is de verblijfsduur kort en loopt men de nodige inkomsten mis.

De Stichting Werelderfgoed Kinderdijk (SWEK) heeft daarom in 2014 een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp van een nieuw, aantrekkelijk en hoogwaardig entreegebied. De breed gedragen gebiedsvisie vormde het vertrekpunt voor de aanpak van deze

complexe opgave. Volgens deze visie moet de parkeerproblematiek worden opgelost, nieuwe aanmeerplekken voor rondvaartboten worden aangelegd en een gescheiden infrastructuur voor fietsers, voetgangers en auto's worden gecreëerd. Er is een nieuw bezoekerscentrum nodig om bij te dragen aan een solide economische basis voor de instandhouding van Kinderdijk. Kortom, de bezoekersstromen op een overzichtelijke en veilige wijze verwerken, zonder de uitzonderlijke kwaliteit van het gebied – van zowel het molenlandschap als de beleving van de complete 'watermachine' – aan te tasten.

En dat niet alleen: vereist was dat de voorstellen zouden bijdragen aan de versterking van de (beleving van de) unieke cultuurhistorische waarden van het werelderfgoed. Het nieuwe bezoekerscentrum moet een relatie aangaan met het omringende water,

de natuur en het landschap. Het bezoekerscentrum moet het icoon van het historisch, duurzaam waterbeheer in Kinderdijk worden.

De vakjury koos uit maar liefst 132 inzendingen voor het ontwerp 'Levend erfgoed in de 21e eeuw' van M&DB Architecten. De winnaar was teruggegaan naar de oorspronkelijke situatie en had het huidige entreegebouw 'weggedacht' door het transparant te maken. Dit was een deel van de oplossing. Volgens het juryrapport kenmerkt het plan zich door een consequent lijnenspel in samenhang met het landschapsontwerp. De locatie van de brug net voorbij het bezoekerscentrum levert een nieuwe zichtlijn op en wordt 'tamelijk briljant' genoemd. Inmiddels is het effect van het ontwerp op het werelderfgoed getoetst met een Heritage Impact Assessment (HIA) en voorgelegd aan UNESCO in Parijs. De realisatie staat gepland voor 2018.

Werelderfgoed sinds 2009

Waddenzee

De Waddenzee, met zijn gevarieerde en dynamische natuurlandschap, ontstaan door eb en vloed, is een uniek natuurgebied. Het gebied heeft een uitgebreid stelsel van geulen, droogvallende zandplaten, mosselbanken, slikken, schorren en zeegrasvelden en meer dan 10.000 vaak zeldzame planten- en diersoorten. De Waddenzee van Nederland en Duitsland is werelderfgoed sinds 2009; het Deense deel is in 2014 bijgeschreven.

Uitdagingen

Door het opwarmen van de aarde stijgt de zeespiegel en wordt de Waddenzee bedreigd. Het ondiepe karakter met bij eb droogvallende platen zorgt juist voor het gedijen van veel bijzondere soorten. Bij een hogere waterstand komt hun leefgebied in gevaar. Daar komt bij het risico van bodemdaling door gasboringen en zoutwinning. De verstoring van het wadleven moet zo beperkt mogelijk blijven, en het liefst zelfs helemaal voorkomen.

www.waddensea-worldheritage.org/nl

Gezonde exploitatie

Het verkrijgen van de werelderfgoedstatus gaat niet gepaard met een zak geld. Alle werelderfgoederen moeten in principe hun eigen broek ophouden. En aangezien werelderfgoederen geld kosten, moeten er inkomsten zijn. Dat betekent dat eigenaren en siteholders veelal inventief en commercieel moeten denken en handelen.

“Je vraagt je bij zo’n aanwijzing als werelderfgoed toch af of er niet te veel regeltjes bijkomen waardoor het niet langer werkbaar blijft om hier een bedrijf in stand te houden. Maar de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft me ervan overtuigd dat dat niet zo is.”

Roger Meertens, directeur Van Nellefabriek CV

Bezoekers vormen een belangrijke inkomstenbron, want die krijg je er als werelderfgoed doorgaans wél bij. Ontvangstruimten, museale voorzieningen en horeca dragen bij aan positieve bedrijfsresultaten, maar vergen voorinvesteringen. De bouw of ontwikkeling hiervan moet wel zorgvuldig ingepast kunnen worden in de site, met respect voor de bijzondere universele waarde. Dat is niet altijd mogelijk, of een werelderfgoed leent zich niet voor dergelijke functies. Zo is het Rietveld Schröderhuis niet op een commerciële wijze te exploiteren, omdat de museale functie en de bijzondere eisen van instandhouding beperkingen opleggen aan de bezoekmogelijkheden. Maar ook bij Molencomplex Kinderdijk-Elshout en het Ir. D.F. Woudagemaal dekken bezoekersinkomsten slechts een deel van de begroting.

De zoektocht naar een passend exploitatiemodel begint bij het gebouw, het ensemble van gebouwen, het terrein of het gebied. Wat is monumentaal en in welke mate is het in te richten voor exploitatie? Bij bijvoorbeeld de Van Nellefabriek treedt er soms een spanningsveld op tussen nieuwe beleving en de bestaande exploitatie, oftewel de bezoekende architectuurliefhebber en het bestaande gebruik van het complex als werk- en evenementenruimte. Ondanks de inspanningen blijkt de exploitatie van de Van Nelle moeizaam. Bij de molens van Kinderdijk en het Ir. D.F. Woudagemaal zit die spanning tussen bedrijfsvoering en instandhouding of tussen een werkende machine en bezoekers.

Naast het innen van entreegelden zijn misschien delen van een site te verpachten, te ontginnen of anderszins te exploiteren. Dat is relevant voor de Koloniën van Weldadigheid, waar het manoeuvreren is tussen behoud en ontwikkeling en waar gezocht wordt naar een passend verdienmodel. De uitgangsposities en succesfactoren voor een gezonde exploitatie zijn per site zeer verschillend. Dat brengt zowel risico als avontuur met zich mee.

Links: In de Van Nellefabriek wordt soms tot in de late uurtjes gewerkt. Boven: Meer dan 80 bedrijven houden kantoor in de voormalige koffie-, thee- en tabaksfabriek (foto's Van Nelle Fabriek).

Een bedrijf runnen in een monument

De Van Nellefabriek wordt geëxploiteerd als bedrijfsverzamelgebouw, waar naast de verhuur van bedrijfsruimtes ook evenementen worden georganiseerd. De exploitant wil de stap maken naar meer, grotere, publieksgerichte evenementen en intensiever verbonden zijn met de stad. De Dag van de Architectuur, rondleidingen via Urban Guides, een beeldentuin, het Van Nelle Experience Center, een restaurant, een Gispense Erfgoeddag, Swan Market, Running Experience... steeds vaker vinden er in en om de voormalige koffie-, thee- en tabaksfabriek evenementen plaats en kunnen bezoekers op vaste tijden voor een ervaring terecht.

De activiteiten voor dagjesmensen of toeristen moeten wel geld opleveren. Hoe dek je bijvoorbeeld de kosten van het bezoekerscentrum? Tijdens reguliere openingstijden kun je prima bezoekers faciliteren, maar in het weekend moet er speciaal een team komen om het complex open te stellen. Een permanente openstelling is dus duur en slimme

exploitatie vergt het verwelkomen van nieuwe samenwerkingspartijen. Rendabel is het als er grote bezoekersstromen gecentreerd in één weekend komen, zoals tijdens het Werelderfgoedweekend/Open Monumentendag.

Het is de vraag welke druk het werelderfgoed aankan, bijvoorbeeld wat betreft hoeveelheden bezoekers en geluidsbelasting. De twee siteholders (de eigenaar en gemeente Rotterdam) hebben samen een visie opgesteld hoe op termijn de verschillende functies en verdienmodellen van de Van Nellefabriek zich tot elkaar verhouden. Bijvoorbeeld de publieksfunctie ten opzichte van exploitatie. Of het cultuurhistorisch erfgoed in relatie tot de commerciële exploitatie. In de praktijk blijkt het soms toch lastig consensus te vinden tussen erfgoed(waarden) en de wens de exploitatieruimte uit te breiden, en hoe groot dat dan mag worden. Het is een gezamenlijke zoektocht van de siteholders.

Een 'pauperparadijs' rendabel maken

Johannes van den Bosch was een zeer sociaal bewogen generaal, met een even ambitieus als ongewoon plan om de verstikkende armoede in het destijds berooide Nederland te bestrijden. Hij stichtte de Maatschappij van Weldadigheid, waarin vanaf 1818 verpauperde landgenoten in diverse vrije en onvrije landbouwkoloniën in Nederland en België een nieuw bestaan konden opbouwen. Vanwege te weinig inkomsten zijn vanaf 1910 gronden en gebouwen verkocht om schulden af te lossen. Als er vanaf 1934 geen nieuwe gezinnen meer naar de koloniën komen, verandert de Maatschappij van Weldadigheid in een beheerorganisatie van grond en onroerend goed. Binnen dit verdienmodel stopt in de jaren tachtig de verkoop van historische panden en gronden, er worden zelfs panden teruggekocht. Hoe gaat de organisatie nu om met de financiële situatie die toch een punt van zorg blijft?

In de exploitatie zet de Maatschappij van Weldadigheid haar oorspronkelijke gedachtegoed actief in als inspiratiebron. Zij heeft namelijk het behoud en de ontwikkeling van het historische erf- en gedachtegoed van geestelijk vader Johannes van den Bosch als centrale doelstelling. De taken zijn verdeeld over twee stichtingen: de Stichting Maatschappij van Weldadigheid (exploitatie en beheer van de organisatie) en de Stichting Monumenten Maatschappij van Weldadigheid (behoud van de rijksmonumenten). De bezittingen bestaan uit 1.300 hectare grond, waarvan 600 hectare productiebos. De overige gronden zijn in pacht en erfpacht uitgegeven. Verder zijn er 65 woningen en bedrijfspanden in eigendom, waarvan 30 rijksmonumenten.

De Stichting Maatschappij van Weldadigheid zorgt voor de exploitatie met als belangrijkste bronnen van inkomsten pacht van gronden en verhuur van gebouwen. Veel panden worden verhuurd als woning, maar ze zijn ook in gebruik als schoolgebouw, reïntegratiecentrum, atelier, kerk, feestlocatie en museum. Diverse boerderijen zijn nog actief als landbouwbedrijf. De veelal door schaalvergroting in omvang toegenomen bedrijven pachten de gronden. Ook zijn er inkomsten uit de productie van biomassa. De Koloniewoningen van de Toekomst, een herbouwproject Frederiksoord-Wilhelminaoord, gaat ook inkomsten genereren. Het plan voorziet in 62 nieuwe woningen op locaties waar eerder koloniewoningen hebben gestaan. In dit verdienmodel wordt het gebied op basis van erfgoedwaarden hersteld en ontwikkeld. De inkomsten komen ten goede aan de onrendabele cultuurhistorische opgaven in het gebied. De Stichting Monumenten Maatschappij van Weldadigheid doet haar werk op

basis van subsidies en een met (erf)pachtgelden gevuld investeringsfonds.

Andere belangrijke (potentiële) bronnen van inkomsten zijn toerisme en recreatie, die flink zullen toenemen met de erkenning van de Koloniën van Weldadigheid als werelderfgoed. Mede daarom is onlangs het Koloniecentrum aangekocht, waar het kennis- en bevingscentrum van het immateriële erfgoed van Van den Bosch komt. En er zijn plannen voor het herbestemmen van bestaande gebouwen tot overnachtingsmogelijkheid voor toeristen.

Al met al, de Maatschappij van Weldadigheid is te kenmerken als veelkoppig. De zeer diverse inkomensstromen uit pacht en verhuur, subsidies en toerisme vormen samen een rendabel exploitatiemodel van het 'pauperparadijs'.

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeeld op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Van Nellefabriek – Vooruitstrevende fabriek wordt culturele 'must-see'.
- Koloniën van Weldadigheid – Eén geschiedenis, vijf verhalen.

Lezen:

- Case: Van Nellefabriek: www.herbestemming.nu/editie-6.
- Meer, L. van der, 'Kinderdijk als motor voor regionale ontwikkeling', in: ROMagazine 4, 2016.

Boven: Landlopersbegraafplaats Merksplas, België
(foto James van Leuven).

Links en bovenaan: Het voormalige ziekenhuiscomplex
van Veenhuizen wordt nu geëxploiteerd als
hotelcomplex Bitter en Zoet (foto's Omke Oudeman).

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Koninklijk Eise Eisinga Planetarium

Het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium in Franeker is het oudste nog werkende planetarium ter wereld. Het nauwkeurig bewegende model van het zonnestelsel werd tussen 1774 en 1781 gebouwd door de Friese wolkammer Eise Eisinga. Hij bouwde het aan het plafond van zijn woonkamer. Als tegenprestatie voor de aankoop door het Rijk in 1825 moest Eise Eisinga uitleg geven 'aan het volk'. Die functie heeft het Planetarium nog steeds, ook nadat het later aan de gemeente Franeker is overgedragen.

www.planetarium-friesland.nl

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Bonaire National Marine Park

Het Bonaire National Marine Park is het oudste zeereservaat ter wereld. Het natuurlijk erfgoed bestaat uit een beschermd zeegebied van ongeveer 27 km² langs de gehele kust van Bonaire. Ook zijn het eiland Klein Bonaire met omliggende kustwateren en Lac Bay er onderdeel van. Van unieke waarde zijn het buitengewoon goed bewaard gebleven koraalrif en de zeegras- en mangrovevegetaties. Deze leefomgeving herbergt een grote verscheidenheid aan Caribische mariene soorten, waaronder meer dan 50 soorten koraal en meer dan 350 vissoorten.

stinapabonaire.org/bonaire-national

Bezoekers verleiden en geleiden

Werelderfgoederen zijn van de buitencategorie en zo worden ze terecht ook geëtaled. Niet verrassend dat veel toeristen de gebouwen en gebieden zelf van dichtbij willen ervaren. Deze aandacht van mensen zorgt voor waardering. En voor financieel voordeel. Echter, een teveel aan toeristen kan ook nadelig zijn. Denk aan verkeersdruk bij de entree (Molencomplex Kinderdijk-Elshout, Ir. D.F. Woudagemaal), drommen toeristen die hun stempel drukken op een woongebied (Grachtengordel Amsterdam) of het gebouw kunnen schaden (Ir. D.F. Woudagemaal, Rietveld Schröderhuis), evenementen en dagjesmensen die in het vaarwater van werknemers zitten (Van Nellefabriek).

“Goede bewegwijzering, routing en informatievoorzieningen zijn onmisbaar voor bezoekers aan werelderfgoederen. Het leidt tot meer draagvlak en bekendheid van de plek, en de bestemming is eerder bereikt.”

Ben de Vries, programmaleider Werelderfgoed Visie Erfgoed en Ruimte, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Siteholders hebben doorgaans een goed idee welk aantal bezoekers bij een erfgoed past. Sommige sitesholders willen minder bezoekers of de aantallen beperkt houden, anderen willen juist graag meer mensen ontvangen. Een hulpmiddel bij dat laatste is het verbeteren van de vindbaarheid. Ook al zijn de werelderfgoederen stuk voor stuk iconisch, sommige sites zijn minder bekend of liggen op een moeilijker te bereiken locatie. In dat kader zijn inmiddels borden geplaatst op de snelwegen ter hoogte van het Rietveld Schröderhuis en de Van Nellefabriek, langs de Waddenzee en richting het centrum van Willemstad op Curaçao. Op het vlak van vindbaarheid is echter nog veel meer te ondernemen, zo illustreren enkele werelderfgoederen.

Naast het verleiden of ‘afstoten’ van bezoekers, moet je ze ook geleiden op het terrein zelf om een passende beleving te bieden. Dit betekent dus veel aandacht voor het managen van bezoekersstromen met zaken als marketing, terreininrichting, een bezoekerscentrum en routing. Uiteindelijk zorgt de juiste hoeveelheid bezoekers op de juiste manier in je werelderfgoed voor duurzaam toerisme, waarbij instandhouding, beleving en exploitatie in balans zijn. De kunst is tot die balans te komen.

Middenpagina: Het Waterliniemuseum op Fort bij Vechten heeft een 50 meter lange openlucht maquette van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (foto HenkvD/CC BY-SA 4.0).
Links: Bezoekers krijgen uitleg over de werking van het planetarium (foto Eise Eisinga Planetarium Franeker).

Communicatie in optima forma

De Amsterdamse Grachtengordel is wereldwijd bekend en trekt heel veel toeristen aan. Te veel mensen en niet cultureel geïnteresseerde bezoekers vormen een bedreiging voor het functioneren van het werelderfgoed als woon- en werkplek. Daarom zet de stad in op het verleiden van toeristen om andere delen van de stad en de regio te ontdekken. Een voorbeeld daarvan is de samenwerking tussen de drie Noord-Hollandse werelderfgoederen. Ook het verkopen van de Zandvoortse en Bloemendaalse stranden als Amsterdam Beach en het Muiderslot als Amsterdam Castle dragen hieraan bij.

Een andere strategie in Amsterdam is het ontwikkelen van duurzaam toerisme. Dat is toerisme dat rekening houdt met de plaatselijke bevolking, de bezoeker, het cultureel erfgoed én de natuurlijke omgeving. In een pilotproject is hiervoor een methodiek ontwikkeld, bruikbaar voor alle werelderfgoederen in Nederland. Deze bestaat uit vier fasen:

1. Uitwerken van de OUV in kernwaarden en attributen.
2. Het maken van een vertaalslag om het belang en de unieke waarden van het erfgoed helder over te brengen op de bezoeker.
3. Richtlijnen voor gedrag van bezoekers volgens het UNESCO-principe van duurzaam toerisme.
4. Interactie met de bezoeker voor een langdurige betrokkenheid. Dit helpt onder andere bij het nog beter vertellen van het verhaal van het werelderfgoed. Met gerichte marketing en communicatie worden doelgroepen op de juiste manier aangesproken.

Ook voor het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium kan het verwerven van de werelderfgoedstatus leiden tot bezoekersdruk. Veel extra bezoekers zouden niet passen in het gebouw waar het uiterst kwetsbare planetarium zich bevindt. Vanwege deze beperkte capaciteit is uitgebreid naar een naastgelegen gebouw. Aan de ene kant om bezoekersstromen te managen en extra financiën te krijgen. En aan de andere kant om een bezoek inhoudelijk nog interessanter te maken. Want uitbreiding schept meteen ook meer educatieve ruimte. Dit is geheel in lijn met de taak van dit potentiële wereld-erfgoed om voorlichting te geven over ons zonnestelsel.

Er zijn werelderfgoederen waar de extra bezoekers graag gezien zijn. Dat is het geval bij bijvoorbeeld de Koloniën van Weldadigheid, Sanatorium Zonnestraal en Schokland. De Koloniën in Nederland en Vlaanderen zijn sinds de afscheiding van België in 1830 ieder een eigen weg ingeslagen. Dankzij de nominatie als werelderfgoed groeien ze weer naar elkaar en vinden gezamenlijke activiteiten plaats. Zo wordt grensoverschrijdend samengewerkt aan een gemeenschappelijke informatievoorziening en publieksontsluiting met als doel meer bekendheid, meer bezoekers en een betere beleving. Sanatorium Zonnestraal zet zichzelf steeds beter op de kaart met rondleidingen en evenementen. Ook de promotie van toeristische recreatie naar het landgoed vergroot de zichtbaarheid. En Schokland organiseert tal van educatieve en recreatieve activiteiten om mensen naar het voormalige eiland te trekken, waaronder themawandelingen, fietstochten, kinderprogramma's, concerten, exposities, doe-middagen, kanovaren en overnachtingen.

Volg de borden

De focus van het Rietveld Schröderhuis ligt op instandhouding, bescherming en presentatie, niet op grootscheepse toeristische ontwikkelingen of meer bezoekers. Wel wil dit werelderfgoed de bekendheid bij het publiek vergroten, zonder de belasting van het monument te vergroten. Daarom is gewerkt aan de bekendheid en zichtbaarheid onder Utrechters en toeristen dat de stad dit erfgoed herbergt. Zo was het als voetganger best lastig om vanaf het station Utrecht CS de weg naar het Rietveld Schröderhuis te vinden. Nu is er bewegwijzering in het centrum die ervoor zorgt dat het werelderfgoed aan de andere kant van de stad snel en efficiënt te bereiken is. Ook is er een Gerrit Rietveld-fietsroute langs de vele plekken waar de ontwerper zijn sporen naliet. De bruine borden op de snelweg helpen uiteraard ook.

De Van Nellefabriek besteedt eveneens veel aandacht aan de bereikbaarheid. Het complex is onderdeel van de geschiedenis van Rotterdam. Toch is de fabriek door de ligging en de route erheen soms moeilijk te vinden. Dat geldt zowel voor de zakelijke als de recreatieve bezoeker. Daarom stond een betere vindbaarheid en bereikbaarheid hoog op de wensenlijst. De ontsluiting is verbeterd met onder andere de bekende bruine toeristische routeborden langs de snelweg. Andere ingrediënten zijn: een snelle busverbinding vanaf het Centraal Station en maatregelen om de bereikbaarheid en vindbaarheid voor fietsers en voetgangers te verbeteren.

Boven: Bruin ANWB-bord op de A27 bij Utrecht attendeert automobilisten op het Rietveld Schröderhuis (foto ANWB).

Rechts: Voetgangersbord Rietveld wandelroute (ontwerp Mijksenaar).

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeelden op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Van Nellefabriek – Vooruitstrevende fabriek wordt culturele 'must-see'.

Lezen:

- UNESCO World Heritage Sustainable Tourism Toolkit (inclusief 'How to' Guides).
- Westrik, C., Duurzaam toerismemanagement volgens UNESCO-richtlijnen voor het Nederlands werelderfgoed (2015).

Toeristen lopen wad (foto Dré van Marrewijk).

Bezoekers, deze kant op!

Naast bereikbaarheid kan de toegankelijkheid van een terrein een andere uitdaging zijn. Voor een goede beleving, maar soms ook voor het bedienen van verschillende doelgroepen tegelijk. Zo komt in het entreegebied van Kinderdijk aparte infrastructuur voor voetgangers, fietsers en auto's om de verschillende toeristische stromen meer uit elkaar houden. En een voetgangersverbinding in de vorm van een brug tussen het nieuw te bouwen bezoekerscentrum en het Wisboomgemaal zal ook bijdragen aan de ontsluiting van dit werelderfgoed. De terreinherinrichting van het Ir. D.F. Woudagemaal heeft eveneens verbetering van de toegankelijkheid en ontsluiting van het terrein tot doel.

Een grote zorg van de Van Nellefabriek is de eventuele onrust die de nieuwe bezoekersstromen voor de vaste gasten veroorzaken. De fabriek is immers in gebruik als kantoorgebouw door tientallen bedrijfjes. Dat wordt opgelost met een duidelijke bewegwijzering op het terrein. Straks zijn de hoogtepunten voor bezoekers goed bereikbaar zonder dat ze de hoofdbewoners storen. Daarnaast hebben tot nu toe alleen grote groepen toegang tot de locatie via georganiseerde rondleidingen. Je kunt niet aanbellen met de vraag 'Can I visit the Van Nelle factory today?'. De individuele toerist zal in de nabije toekomst wel welkom zijn. Die kan dan terecht in het Van Nelle Experience Center, waar de ontstaans-geschiedenis van de koffie-, thee- en tabaksfabriek in al zijn facetten wordt verteld.

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Plantagesysteem van West Curaçao

De plantages Ascençion, San Juan, Savonet en Knip (Kenipa) in West Curaçao vormen samen een cultuurlandschap dat een uniek beeld geeft van het systeem van plantages in de zeventiende tot eind negentiende eeuw. Elke plantage bestaat uit een landhuis met bijgebouwen, slavenwoningen, omliggende gronden en andere overblijfselen van het plantagebestaan. Er wordt gewerkt aan de nominatie van dit plantagesysteem voor de werelderfgoedlijst in 2019.

UITDAGING 6

Samen werken aan werelderfgoed

De beheerders van de werelderfgoederen staan uiteindelijk zelf met de voeten in de klei en zij ervaren dagelijks de voordelen van hun netwerken. Samenwerkingen krijgen concreet vorm in het ontwikkelen en uitvoeren van projecten, exploitatie- of gebruiksafspraken en vrijblijvende overlegverbanden. Dat is hard nodig, want het runnen van een site is een grote opgave. De kennis, kunde en inzet van professionals met uiteenlopende expertises en toegewijde vrijwilligers is onontbeerlijk.

“Het is van belang de passieve houding wat betreft ons erfgoed te doorbreken. Overheden, de toeristische industrie, maar met name onderwijsinstellingen kunnen hun voordeel doen met de verhalen die er aan de hand van de werelderfgoederen over Nederland en de rest van de wereld te vertellen zijn. Dat vergt meer regie, meer samenwerking en soms ook wat meer geld.”

Boris van der Ham, voorzitter Stichting Werelderfgoed Nederland

Samenwerking vindt op meerdere niveaus plaats. Op nationaal niveau ontplooiën de beheerders van werelderfgoederen samen uiteenlopende activiteiten om werelderfgoed als merk te ontwikkelen en kennis te delen. Op regionaal niveau weten de siteholders elkaar ook steeds beter te vinden. Zo zijn de drie wereld-erfgoederen in Noord-Holland een samenwerkingsverband aangegaan.

En meer omvangrijke wereld-erfgoederen, die uit meerdere, geografische verspreide onderdelen bestaan, vragen om weer andere vormen van (grensoverschrijdende) coöperatie. De Romeinse Limes, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Koloniën van Weldadigheid zijn hier voorbeelden van. Tot slot is er op lokaal niveau de samenwerking tussen alle partijen die met een werelderfgoed te maken hebben.

Links: Meer dan 6.000 kinderen bezochten de speciale Klokhuis-middag in de Van Nellefabriek (foto Stichting Werelderfgoed Nederland).

Midden boven: Ondertekening nationale Limes-overeenkomst 2013.

Midden onder: Mobiel Souvenir Huisje (foto Bert Teunissen).

Nationaal: gezamenlijke promotie werelderfgoed

Sommige dingen kun je als werelderfgoed alleen effectief in nationaal verband realiseren. Daarom is de Stichting Werelderfgoed Nederland, een samenwerkingsverband van alle werelderfgoederen in Nederland, in het leven geroepen. Deze stichting promoot alle sites onder een groot publiek en zet werelderfgoed als merk op de kaart. Zij behartigt de belangen van het werelderfgoed in Nederland en verwerft, ontwikkelt en deelt kennis om het erfgoed in stand te houden voor huidige en toekomstige generaties.

In teamverband zijn vanuit deze stichting de laatste jaren uiteenlopende initiatieven met succes ontplooid. Het Werelderfgoed Podium bijvoorbeeld biedt in Amsterdam in een permanente tentoonstelling de gelegenheid kennis te maken met de Nederlandse UNESCO werelderfgoederen. Verder zijn er manifestaties als de jaarlijkse Vakantiebeurs (Werelderfgoedstand), Werelderfgoedweekend/Open Monumentendag, de Werelderfgoeddag met Het Klokhuis (met de speciale jeugdserie van tien tv-afleveringen over de Nederlandse werelderfgoederen), de Werelderfgoedbus (excursies), de publiciteitscampagne met tv-spotjes met de pay off: 'Ons werelderfgoed wereldberoemd. Binnenkort ook in Nederland' en het mobiele Souvenir Huisje. Zo heeft het gezamenlijk optrekken in de Werelderfgoedstand op de Vakantiebeurs het bewustzijn van het voordeel van samenwerken op landelijk niveau vergroot. De nieuwe, duurzame stand is op meerdere plekken in te zetten.

Regionaal: Noord-Hollandse krachtenbundeling

De Grachtengordel Amsterdam, Droogmakerij De Beemster en Stelling van Amsterdam zetten zich gezamenlijk in voor het vergroten van de kennis en bewustwording van toeristen over deze drie Noord-Hollandse werelderfgoederen in en rondom Amsterdam. Daarbij maken ze werk van een beleidspeerpunt van UNESCO op het gebied van duurzaam toerisme: spreidingsbeleid. Een teveel aan bezoekers kan een ongewenste druk opleveren voor de grachtengordel als woon- en werkplek. Daarom wordt ingezet op het uitnodigen van bezoekers naar buiten het stadscentrum en naar de regio. Dit sluit naadloos aan op de wens van de Stelling en De Beemster om meer bezoekers te verwelkomen. En het vol-doet bovendien aan een van de uitgangspunten van UNESCO en de Visie Erfgoed en Ruimte: samenwerking tussen werelderfgoederen.

De drie werelderfgoederen zijn historisch met elkaar verbonden. Met het kapitaal van de rijke Amsterdamse kooplieden uit de zeventiende eeuw is De Beemster ontgonnen. Door De Beemster loopt de Stelling van Amsterdam die eind negentiende eeuw is aangelegd om Amsterdam te kunnen verdedigen. Dit historische verhaal dragen de drie werelderfgoederen inmiddels een paar jaar gezamenlijk uit en is toegankelijk gemaakt met een promotiefilm, publieksfolders en online. Deze middelen verleiden toeristen om alle erfgoederen te bezoeken en zijn in te zetten voor educatie en mediacampagnes.

Omvangrijke werelderfgoedsites

Nederland wil samen met Duitsland in 2020 het Nedergermaanse deel van de Limes nomineren voor de Werelderfgoedlijst. Om UNESCO te overtuigen, moet het nominatiedossier een eenduidig plan bevatten voor de bescherming, beleving en benutting van de oude Romeinse grens. Hiervoor is de Landelijke Limesamenwerking opgezet. Hierin zitten het Rijk, de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland en de 26 gemeenten die de voormalige rijksgrens doorkruist. Zij werken samen met maatschappelijke en private partijen en archeologen.

Alle partijen spannen zich in om de Limes bekendheid te geven. Dit gebeurt door het betrekken van kennisinstituten, erfgoed-instellingen en andere maatschappelijke organisaties, zoals waterschappen en Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO), bij de nominatie. De keuze voor nominatie van de Nedergermaanse Limes betekent samen optrekken met de oosterburen. De Nederlandse provincies hebben met hun tegenhangers in de Duitse deelstaten Rheinland-Pfalz en Nordrhein-Westfalen afspraken gemaakt.

Elke Limes-gemeente heeft een eigen verhaal dat het beluisteren waard is. Het aanbrengen van samenhang hierin is cruciaal. Wat goed werkt, is de focus op zes Limes-knooppunten. Buurgemeenten haken met projecten aan en zo ontstaan lokale samenwerkings-

verbanden en samenhang. De belangrijkste succesfactoren zijn uiteindelijk dat iedereen een rol heeft en betrokken blijft.

Een ander werelderfgoed op de Voorlopige Lijst is de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De grootte van deze verdedigingslinie betekent een forse, bestuurlijke impact en is soms aanleiding voor strijd tussen verschillende belangen om voorrang. Desalniettemin heeft de Nieuwe Hollandse Waterlinie een plek heeft gekregen in het ruimtelijk beleid op Rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau.

De Koloniën van Weldadigheid, ten slotte, streven samen naar het presenteren van één geschiedenis op basis van de vijf verhalen van de afzonderlijke koloniën. Alle partijen die verantwoordelijk zijn voor het beheer en de toekomst van de koloniën, stemmen vormgeving, visie op gebiedsontsluiting en educatie nauw af. Dit laat de omvang en de reikwijdte van de vijf kolonievormingen zien. Hoofddoelen van de samenwerking zijn grotere bekendheid van het overkoepelende Kolonie-verhaal, betere bescherming, meer draagvlak in de omgeving en stijgende bezoekersaantallen voor de vijf locaties.

Geheel links: Klokhuismiddag in Van Nellefabriek, 2016.

Links: Ondertekening in Bonn van UNESCO-ambities Nedergermaanse Limes in 2015 (foto provincie Utrecht).

Onder: Opstelling van bouwvakker in het nieuwe Waterliniemuseum, Fort bij Vechten (foto Maarten Reith).

Geheel onder: Het Romeinse binnenvaartschip De Meern 1 is het pronkstuk in het nieuwe Castellum Hoge Woerd (foto Ben de Vries).

Lokale samenwerking: een must voor iedereen

Bij de instandhouding van de werelderfgoederen zijn veel partijen betrokken. Dit varieert van siteholders, beheerders, eigenaren en exploitanten tot erfgoedsspecialisten, restaurateurs en vrijwilligers. Daarnaast zijn ze allemaal ingebed in een politieke, bestuurlijke en juridische omgeving. Weten wanneer je elkaar nodig hebt en hoe je elkaar vindt, is een must. Bij het Ir. D.F. Woudagemaal bijvoorbeeld worden wijzigingen aan het gebouw en op en om het terrein besproken in een groter comité: het Wetterskip Fryslân, de stichting Ir. D.F. Woudagemaal, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, gemeente De Fryske Marren en provincie Fryslân. En bij belangrijke beslissingen in en rond Molencomplex Kinderdijk-Elshout vindt overleg plaats tussen de Stichting Werelderfgoed Kinderdijk (SWEK), de gemeenten Molenwaard en Alblasserdam, het waterschap Rivierenland en de provincie Zuid-Holland. Een dergelijke opsomming is voor alle sites te maken. Investeer als werelderfgoed in dergelijke netwerken en maak zo goed mogelijk gebruik van alle beschikbare expertise.

Meer inspiratie

Praktijkvoorbeelden op www.kiezenvoorkarakter.nl:

- Brede alliantie voor Romeinse Limes.
- Koloniën van Weldadigheid – Eén geschiedenis, vijf verhalen.

Lezen:

- Managementplan Werelderfgoed droogmakerij de Beemster 2012-2022 – Beheer van een dynamisch erfgoed (2012).

Boven: Opening expositie 'Limes op de kaart' in Het Valkhof Museum, Nijmegen (foto Ben de Vries).

Onder: Binnenplaats van het Gevangenismuseum in Veenhuizen (foto Weefemwe/CC BY-SA 4.0).

Werelderfgoed sinds 1996

Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam is een 135 kilometer lange, cirkelvormige voormalige verdedigingslinie rondom Amsterdam. De Stelling bestaat uit dijken, sluizen, dammen, 42 forten en vier batterijen. De verdedigingslinie werd aangelegd tussen 1880 en 1914 op een afstand van 15 tot 20 kilometer van Amsterdam. Het unieke monument van defensieve en waterstaatkundige techniek, in 1996 op de UNESCO Werelderfgoedlijst geplaatst, is nooit volledig in werking gezet.

Uitdagingen

De werelderfgoedstatus verplicht tot een zorgvuldig beheer van de uitzonderlijke universele waarde van de waterlinie. Dat is nog niet zo eenvoudig in een economisch dynamisch gebied rond Schiphol en Noordzeekanaal. Voortdurend zijn er initiatieven voor nieuwe ruimtelijke projecten. Er zijn Heritage Impact Assessments (HIA's) uitgevoerd om te bepalen of en hoe ontwikkelingen inpasbaar zijn.

www.stellingvanamsterdam.nl
www.hollandsewaterlinie.nl

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Koloniën van Weldadigheid

De Koloniën van Weldadigheid, drie in Nederland (Frederiksoord, Ommerschans, Veenhuizen) en twee in België (Wortel, Merksplas), zijn tussen 1818 en 1825 aangelegd door de Maatschappij van Weldadigheid. De Koloniën zijn een utopisch landschap, waarin geheel nieuwe ideeën over armoedebestrijding in de praktijk werden gebracht. In deze landbouwkoloniën, deels ook strafkoloniën, werden kolonisten gedisciplineerd door arbeid, scholing en morele vorming. Zo konden zij zich ontwikkelen tot zelfstandige pachtboeren. De bijzonderheid komt tot uiting in de cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten van de gebieden. Het nominatiedossier wordt begin 2017 bij de UNESCO ingediend, samen met België.

www.kolonienvanweldadigheid.eu

Instrumenten

Siteholders van werelderfgoederen zijn verantwoordelijk voor bescherming, instandhouding en beheer. Naast een juridische bescherming zijn er diverse instrumenten om te helpen deze taken goed uit te voeren.

Deze instrumenten variëren van bestuurlijke afspraken en samenwerkingsverbanden tot subsidies en hulpmiddelen bij het afwegen van belangen bij voorgenomen ruimtelijke ingrepen.

In dit deel is een aantal belangrijke instrumenten bijeengebracht:

Instrument A

Juridisch en planologisch kader

Instrument B

Heritage Impact Assessment

Instrument C

Managementplan

Instrument D

Internationale en nationale samenwerking

Instrument E

Subsidieregelingen

Instrument F

Sleutelpartijen en hun rollen

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Sanatorium Zonnestraal

Het Landgoed Zonnestraal in Hilversum bestaat uit het voormalige sanatorium Zonnestraal, in 1926 ontworpen door Jan Duiker in samenwerking met Bernard Bijvoet en Jan Gerko Wiebenga, en het omliggende bos. Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw fungeerde het als sanatorium voor tbc-patiënten. Daarna werd het, tot begin jaren negentig, een algemeen ziekenhuis. Het complex, met hoofdgebouw en twee paviljoens, wordt internationaal gezien als één van de architectonische topstukken uit de periode van het Nieuwe Bouwen.

www.zonnestraal.org

Juridisch en planologisch kader

Het Koninkrijk der Nederlanden is ondertekenaar van het Werelderfgoedverdrag.
Rijk, provincies én gemeenten zijn gebonden aan de verplichtingen van het verdrag.
Het Rijk neemt het voortouw in de procedure voor nieuwe nominaties en zorgt voor een goed beschermingsinstrumentarium en zo nodig voor extra juridische borging.
Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is eindverantwoordelijk en legt verantwoording af aan UNESCO over de inspanningen om deze werelderfgoederen te beschermen.

De werelderfgoederen in Nederland zijn juridisch beschermd door nationale wetgeving (Erfgoedwet en Wro/Omgevingswet) en de lokale doorwerking hiervan in bijvoorbeeld provinciale verordeningen en gemeentelijke bestemmingsplannen. Uiteindelijk is de bescherming van de werelderfgoederen een gezamenlijke verantwoordelijkheid van alle overheden. In dit deel worden de verschillende juridische instrumenten en kaders toegelicht.

Werelderfgoedverdrag

Het UNESCO Werelderfgoedcomité beoordeelt nominaties en plaatst erfgoederen op de werelderfgoedlijst, mede op advies van ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) en IUCN (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources). De zorg voor de eigen werelderfgoederen ligt geheel bij de landen zelf: “Lidstaten van het Werelderfgoedverdrag zijn verantwoordelijk voor de bescherming, de instandhouding en de overdracht (...) aan volgende generaties van het natuurlijk en cultureel erfgoed binnen hun grondgebied” (art. 4 World Heritage Convention). De beslissingsbevoegdheid van bepaalde ingrepen blijft bij de desbetreffende overheid.

Uiteraard houdt UNESCO in Parijs wel stevig de vinger aan de pols als het gaat om de controle van de uitvoering van het verdrag door de lidstaten. Hiertoe moeten zij elke zes jaar rapportages overleggen. UNESCO besluit niet wat wel en niet kan, maar of een site nog UNESCO-waardig is. Een andere belangrijke verplichting vanuit het Werelderfgoedverdrag is het opstellen van een beheersplan of managementplan door de siteholders. Bovendien is er in toenemende mate een betrokkenheid van de samenleving die ook aan de bel trekt over de stand van zaken bij de werelderfgoederen.

In het Werelderfgoedverdrag en met name in de Operational Guidelines staan procedurevoorschriften voor bescherming en beheer van een werelderfgoed. Mocht de OUV bedreigd worden, dan kan een werelderfgoed op de gevarenlijst komen (List of World Heritage in Danger) en uiteindelijk zelfs van de werelderfgoedlijst worden verwijderd. Dit is tot nu toe tweemaal gebeurd: het Beschermd gebied van de Arabische Oryx in Oman in 2007 en het Elbedal bij Dresden in Duitsland in 2009. In de praktijk vereist het

Verdrag dus een goede zorg voor het erfgoed: “Bescherming en beheer van wereld-erfgoederen dienen te garanderen dat hun uitzonderlijke universele waarde (OUV), inclusief de condities van integriteit en/of authenticiteit, in stand blijven of worden versterkt. Een regelmatige beoordeling van de algehele onderhoudsstaat van wereld-erfgoederen vindt plaats” (art. 96 Operational Guidelines). Die beoordeling doet UNESCO.

Authenticiteit en integriteit

Naast deze inhoudelijke eisen voor uitzonderlijke en universele waarde, stelt UNESCO ook eisen aan de authenticiteit en integriteit van erfgoed. Met authenticiteit wordt bedoeld dat erfgoed oorspronkelijk moet zijn. Dit criterium wordt alleen gehanteerd bij cultureel erfgoed. Het omvat – afhankelijk van het type erfgoed – een waarheidsgetrouwe en geloofwaardige weergave van aspecten als vorm en ontwerp, materiaalgebruik, functie van het erfgoed, locatie en sfeer, in relatie tot de karakteristieken van het erfgoed. Met integriteit wordt bedoeld de mate waarin een erfgoed volledig en intact is. Het criterium wordt zowel voor natuurlijk als cultureel erfgoed gebruikt. Het gaat er daarbij om dat een voorgedragen erfgoed alle elementen bevat om de uitzonderlijke universele waarde tot uitdrukking te brengen en van voldoende omvang is om een volledige weergave te zijn van de eigenschappen en processen die het belang van het erfgoed bepalen. Ook is van belang of een erfgoed nadelige gevolgen ondervindt van ontwikkelingen of van verwaarlozing.

“De Erfgoedwet gaat bij het Woudagemaal strikt over de gebouwen. Van het werelderfgoed Woudagemaal zijn zodoende alleen het gebouw en inmiddels ook de schoorsteen en de kolenloods beschermd. De landschappelijke ligging aan het IJsselmeer met de landerijen eromheen, onderdeel van de OUV, vind je niet terug in de bescherming als rijksmonument. Een omgevingsvisie met daarin de OUV vertaald, biedt nu handvatten voor de bescherming van die delen van het werelderfgoed in het gemeentelijke bestemmingsplan.”

Nanette de Jong, accounthouder Woudagemaal, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Werelderfgoedlijst UNESCO

In 1972 is het UNESCO Werelderfgoedverdrag vastgesteld. UNESCO is de VN-organisatie voor Onderwijs, Wetenschap, Cultuur en Communicatie. Nederland behoort sinds 1992 tot de landen die het verdrag hebben ondertekend. De landen die het verdrag onderschrijven, zetten zich in voor identificatie, bescherming, behoud, het toegankelijk maken en het overdragen aan komende generaties van de erfgoederen binnen hun landsgrenzen. Het Werelderfgoedcomité van UNESCO besluit over plaatsing op de Werelderfgoedlijst. Op de Werelderfgoedlijst staan op dit moment (2016) 1031 monumenten.

In de Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention van UNESCO is in 290 paragrafen vastgelegd volgens welke procedures en criteria werelderfgoederen aangewezen en beschermd worden en hoe daarover moet worden gerapporteerd.

Meldingsplicht

Voorgenomen, grote ruimtelijke ingrepen en grootschalige restauraties die mogelijk effect hebben op de OUV moeten proactief aan UNESCO worden voorgelegd (artikel 172 van de Operational Guidelines). Voor kleine aanpassingen is dat niet nodig. Dit artikel heeft tot doel om het wereld-erfgoed te behoeden voor onomkeerbare besluiten die de OUV in gevaar brengen. De lidstaat moet zelf aantonen dat een ingreep of ontwikkeling niet schadelijk is voor het erfgoed. Of liever nog, dat het op een positieve manier de instandhouding of beleving ervan bevordert. De Heritage Impact Assessment (HIA) of cultuurhistorische effectrapportage is inmiddels een beproefd instrument om het effect van voorgenomen ingrepen op erfgoedwaarden te bepalen.

In het Besluit kwaliteit leefomgeving, onderdeel van de nieuwe Omgevingswet die in 2019 wordt ingevoerd, is voorzien in de plicht van de betrokken bestuursorganen of de siteholder om grootschalige restauraties en ruimtelijke ingrepen die de uitzonderlijke universele waarde van het werelderfgoed kunnen aantasten te melden bij de minister van OCW. In de praktijk vindt zo'n melding plaats bij de landelijke coördinator werelderfgoed bij

de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Kijk op www.cultureelerfgoed.nl bij organisatie voor contactpersonen.

Nationale wetgeving

Voor de bescherming van werelderfgoed kunnen verschillende juridische instrumenten worden ingezet. Je kunt onder andere aanwijzingen doen als rijksmonument, provinciaal monument of gemeentelijk monument (geregeld in de Erfgoedwet), of rijksinstructies geven via (nu nog) het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro), iets aanwijzen als beschermd gezicht (Wro en straks Omgevingswet), provinciale verordeningen inzetten of bestemmingsplannen maken/aanpassen. Voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie als kandidaat-werelderfgoed is bijvoorbeeld een grootschalige operatie gestart, gericht op de aanwijzing van alle relevante objecten als rijksmonument.

Erfgoedwet en Omgevingswet

Werelderfgoederen krijgen altijd veel aandacht als 'buitencategorie'. Binnen de Erfgoedwet (2016) genieten ze echter geen aparte juridische bescherming. Ze worden juridisch behandeld naar hun erfgoedstatus als rijksmonument, provinciaal of gemeentelijk monument. De Erfgoedwet bepaalt wat monumentaal is, de Wro/Omgevingswet geeft aan hoe de omgang hiermee in de fysieke leefomgeving moet gebeuren. Voor de Waddenzee zijn met name de Natuurbeschermingswet en de Vogel- en Habitatrichtlijnen van belang. De OUV beschrijft waarom iets als werelderfgoed is aangewezen, in algemene termen. Die beschrijving heeft geen juridische status.

Met de Omgevingswet wordt geregeld dat andere overheden verplicht zijn het Rijk informatie te verschaffen die relevant is om aan de Verdragsverplichtingen (meldingsplicht bij ingrepen, periodieke rapportage) te kunnen voldoen.

Besluit algemene regels ruimtelijke ordening

Van belang is ook het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro), waarin het Rijk in 2011 heeft vastgelegd hoe de nationale belangen moeten doorwerken in de ruimtelijke plannen van de decentrale overheden, zoals bestemmingsplannen. In het Barro wordt onder meer de bescherming van erfgoederen van uitzonderlijke universele waarde juridisch geregeld. De provincies hebben op grond van het Barro de opdracht gekregen

Tip: Handreiking Erfgoed en Ruimte

Website met praktische informatie om erfgoed mee te nemen in ruimtelijke opgaven: erfgoedenruimte.nl.

om voor een aantal uitgestrekte of 'grote' werelderfgoederen (Stelling van Amsterdam, Droogmakerij De Beemster, Nieuwe Hollandse Waterlinie en Romeinse Limes) de OUV in de vorm van kernkwaliteiten uit te werken. Ook moeten zij bij provinciale verordening regels stellen over de inhoud van en de toelichting bij gemeentelijke bestemmingsplannen, zodat die garanderen dat de uitzonderlijke universele waarde behouden blijft of versterkt wordt. Ten slotte vervullen de provincies hierin een toetsende rol. Inmiddels hebben alle provincies naar aanleiding van het Barro eigen beleid en regels vastgesteld met betrekking tot (toekomstige) werelderfgoederen. Voor de Waddenzee geldt dat de betrokken gemeenten bij het vaststellen van bestemmingsplannen rekening moeten houden met de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van het Waddenzeegebied.

Met de komst van de Omgevingswet zullen de regels uit het Barro worden overgezet naar een nieuwe Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB). De fysieke begrenzing van de werelderfgoederen, zoals die voor de toepassing van die regels zal worden gehanteerd, zal onder de Omgevingswet worden vastgelegd in een ministeriële regeling.

Stads- en dorpsgezicht

De bescherming van stads- en dorpsgezichten gebeurde tot voor kort nog via een aanwijzing op grond van de Monumentenwet 1988, maar wordt onderdeel van de Omgevingswet. Met een instructie aan de gemeente kan de minister nationale belangen in de fysieke leefomgeving borgen, in dit geval een instructie om in het omgevingsplan rekening te houden met het beschermde gezicht. Dit instrument wordt ingezet voor bijvoorbeeld de werelderfgoederen Kinderdijk, de Grachtengordel van Amsterdam en Schokland, maar ook voor het dorp Middenbeemster in het werelderfgoed De Beemster.

Provinciale en gemeentelijke verordeningen en beleid

Provinciaal of gemeentelijk monument

Naast de status als rijksmonument biedt ook de aanwijzing als provinciaal en gemeentelijk monument bescherming. In de praktijk betekent dit dat voor veranderingen aan de gebou-

wen veelal een omgevingsvergunning nodig is, tenzij het gaat om ingrepen die bij provinciale of gemeentelijke verordening vergunningvrij zijn verklaard. Ook komen de gebouwen door hun monumentenstatus in aanmerking voor subsidie.

Bestemmingsplan

Een veel gebruikt juridisch instrument ter aanvullende bescherming van wereld-erfgoederen is het gemeentelijke bestemmingsplan. Hierin is bijvoorbeeld vastgelegd waar gebouwd mag worden en waarvoor een gebouw of gronden in het plangebied gebruikt mogen worden. Zo zijn bij de Van Nellefabriek de vele zichtlijnen op het gebouw in het bestemmingsplan beschermd.

Ook veranderingen op het terrein van een werelderfgoed vereisen soms aanpassing van het bestemmingsplan, zoals voor de ontwikkeling van het entreegebied van Molencomplex Kinderdijk-Elshout.

Het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) bevat nu al de verplichting aan gemeenten om bij het vaststellen van bestemmingsplannen rekening te houden met aanwezige, cultuur-historische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten. Ook die bepaling zal – net als het Barro – bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet worden gecontinueerd en overgezet naar een nieuwe AMvB, het Besluit kwaliteit leefomgeving. In aanvulling daarop zal in diezelfde AMvB ook worden benoemd dat bij het opstellen van omgevingsplannen rekening moet worden gehouden met werelderfgoed.

Omgevingsvergunning

Voor wijzigingen aan (rijks)monumenten is in de regel een omgevingsvergunning nodig van de gemeente. De gemeente vraagt altijd advies aan de monumentencommissie als het om een rijksmonument gaat. In een viertal gevallen is de gemeente verplicht advies te vragen aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: bij sloop, herbestemming, ingrijpende wijzigingen of reconstructies. Voor bijvoorbeeld klein onderhoud, zoals het overschilderen van kozijnen in dezelfde kleur, geldt deze vergunningplicht niet. Ook voor het wijzigen van provinciale of gemeentelijke monumenten is in de meeste gevallen een omgevingsvergunning nodig.

Bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet gaan al deze vergunningen, die nu nog hun grondslag hebben in de Monumentenwet 1988, de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) en provinciale of gemeentelijke verordeningen, over naar deze nieuwe wet.

Criteria werelderfgoed

Werelderfgoederen moeten volgens de 'Operational Guidelines', naast het vereiste aantonen van integriteit en authenticiteit (bij cultuur) van het erfgoed, aan minstens één van de volgende tien criteria voldoen. Werelderfgoederen moeten:

- I Een meesterwerk van menselijke creativiteit zijn.
- II Getuigen van een belangrijke uitwisseling van invloeden die, gedurende een bepaalde periode of binnen een bepaald cultureel gebied in de wereld, de ontwikkelingen van de architectuur of technologie, monumentale kunsten, stedenbouw of het ontstaan van landschappen mede bepaald hebben.
- III Een unieke of uitzonderlijke getuigenis zijn van een culturele traditie of van een levende of reeds verdwenen beschaving.
- IV Een sprekend voorbeeld zijn van een type gebouw, gebouwgroep of landschap dat kenmerkend is voor (een) significante periode(s) in de menselijke geschiedenis.
- V Een bijzonder voorbeeld zijn van een traditionele nederzetting of landgebruik dat kenmerkend is voor een cultuur (of culturen), in het bijzonder wanneer dit kwetsbaar is geworden door een onomkeerbare verandering in de geschiedenis.
- VI Een direct of materieel verband houden met gebeurtenissen, levende tradities, met ideeën of overtuigingen of met artistieke en literaire werken van uitzonderlijke universele betekenis.
- VII Een opmerkelijk natuurlijk fenomeen of gebied van uitzonderlijke natuurlijke schoonheid en esthetisch belang bevatten.
- VIII Een uitzonderlijk voorbeeld zijn van bijzondere perioden in de geschiedenis van de aarde, inclusief sporen die wijzen op een weergave van leven, geologische processen die verband houden met het ontstaan van reliëfvormen of van geomorfische of fysiografische elementen met een bijzondere betekenis.
- IX Een uitzonderlijk voorbeeld zijn van aan de gang zijnde ecologische en biologische processen in de evolutie en ontwikkeling van ecosystemen en van planten en dieren, zowel op het land als in het water.
- X De meest belangrijke en representatieve natuurlijke leefomgevingen bevatten die nodig zijn voor het in stand houden van de conservering van biologische diversiteit op de oorspronkelijke plaats, met inbegrip van gebieden waar bedreigde diersoorten leven die voor de wetenschap of het leefmilieu een uitzonderlijke universele betekenis hebben.

(Bron: Uitzonderlijk en universeel, Voorlopige Lijst Unesco Werelderfgoed Koninkrijk der Nederlanden 2010)

Werelderfgoed sinds 1999

Droogmakerij De Beemster

Droogmakerij De Beemster in Noord-Holland is sinds 1999 werelderfgoed. Met deze zeventiende-eeuwse droogmakerij werd de binnenzee omgezet in vruchtbare landbouwgrond. De polder is beroemd om zijn symmetrische verkavelingspatroon.

Uitdagingen

De combinatie met wonen en werken in dit werelderfgoed vraagt om voortdurende afstemming tussen nieuwe ontwikkelingen en behoud van de waarden. En er is de ambitie om recreatie en toerisme te ontwikkelen. Daarom werkt De Beemster samen met de Grachtengordel van Amsterdam en de Stelling van Amsterdam om een bezoek aan drie werelderfgoederen te combineren. Ook een nieuw bezoekerscentrum past in dit streven. Dit betekent een vergroting van de zichtbaarheid en bekendheid.

www.bezoekerscentrumbeemster.nl

INSTRUMENT

B

Heritage Impact Assessment

Sinds 2013 is in Nederland de inzet van de Heritage Impact Assessment (HIA) geïmplementeerd. Dit instrument wordt onder meer in de Engelstalige wereld veelvuldig gebruikt om het effect van voorgenomen ingrepen op erfgoedwaarden te bepalen. UNESCO en ICOMOS hebben dit vertaald naar een instrument speciaal geschikt om de impact op de uitzonderlijke universele waarde (OUV) van een werelderfgoed vooraf vast te stellen. Dit gaat verder dan de milieueffectrapportage (MER) waarbij cultuurhistorie vaak maar een bescheiden onderdeel is.

Wanneer is de HIA een geschikt instrument?

- Als je vermoedt dat een voorgenomen ingreep in of in de omgeving van een werelderfgoed de OUV gaat beïnvloeden. Dat effect kan positief of negatief zijn. Een grote ruimtelijke ingreep moet in elk geval gemeld worden aan UNESCO. Als er een HIA met een positieve uitkomst onder ligt, dan biedt dat een goede onderbouwing. Een verwachte positieve uitkomst kan dus zeker ook een reden zijn om een HIA te doen. Een negatieve uitkomst biedt kansen het plan te herzien of mitigerende maatregelen te treffen.
- Bij verwachte effecten op het visuele beeld of het zicht op werelderfgoed, zoals hoogbouw en windturbines.
- Bij functiewijzigingen of herbestemmingen, voor zover de OUV in het geding is.

De OUV is doorgaans abstract en in algemene termen beschreven. Hieruit moeten 'attributen' (kernkwaliteiten) worden gedestilleerd. Vervolgens moet het effect van de ingrepen hierop worden bepaald. Molencomplex Kinderdijk-Elshout heeft bijvoorbeeld als onderdeel van de OUV dat het een werkende watermachine is. Eventuele plannen om delen hiervan te verplaatsen omdat dat efficiënter zou zijn, moeten zeker met een HIA onderzocht worden.

De HIA, of cultuurhistorische effectrapportage, is veel meer dan een toets voor UNESCO. Het is in de eerste plaats een hulpmiddel met als doel een goede oplossing voor het wereld-erfgoed en voor de maatschappelijke vraag. De uitkomst is ook te gebruiken om UNESCO te overtuigen.

In Nederland zijn de afgelopen jaren bij diverse sites HIA's uitgevoerd: Molencomplex Kinderdijk-Elshout, Stelling van Amsterdam, Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de praktijk wordt de HIA gewaardeerd als onafhankelijk instrument.

Geen besluit maar argument

De HIA is inzetbaar voor grote ruimtelijke ontwikkelingen of ingrepen. En die hoeven niet per se binnen de begrenzing of bufferzone van het werelderfgoed plaats te vinden. De eindrapportage is geen besluit, maar een hulpmiddel om plannen te bespreken en beslissingen te nemen. Het initiatief voor een effectrapportage komt soms van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, maar in toenemende mate van het bevoegd gezag dat over een voorgenomen ingreep moet besluiten.

Bevoegd gezag kan de uitkomst van een HIA negeren, het is immers niet bindend. Maar dat is in de praktijk nog nooit gebeurd.

Een HIA in de praktijk

In de basis is een cultuurhistorische effectrapportage eenvoudig:

- Beschrijf wat de OUV is en waarin deze tot uitdrukking komt (attributen/kernkwaliteiten, integriteit, authenticiteit).
- Onderzoek welke invloed de verandering of het ontwikkelingsvoorstel zal hebben op de OUV.
- Concludeer wat de effecten zijn en hoe deze eventueel zijn te vermijden, beperken, op te vangen of compenseren (geeft richting aan de oplossing).
- Neem vroegtijdig contact op met uw regio-adviseur bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Ga naar www.cultureelerfgoed.nl voor contactpersonen.

Vragen die centraal staan bij een HIA:

- Wat is de voorgenomen ingreep?
- Wat zijn de vertrekpunten (Barro, Structuurvisie en welke ontwikkelingen waren er vóór plaatsing op de lijst)?
- Hoe ga je om met de beoordeling (wat is de ernst van het effect, zijn er cumulatieve effecten)?

Managementplan

In 2010 is gestart met het opstellen van managementplannen voor de Nederlandse werelderfgoederen. In het managementplan wordt uitgewerkt op welke wijze de uitzonderlijke universele waarde van het erfgoed in stand wordt gehouden door de siteholder en alle andere betrokken partijen. Met het managementplan spreken al deze partijen hun commitment uit om het werelderfgoed te beschermen en in stand te houden, bijvoorbeeld aan de hand van op maat gemaakte afspraken, een ontwikkelvisie of een systeem van kwaliteitsborging. Goede samenwerking begint immers met elkaar leren kennen en heldere akkoorden. Ook is er in het plan aandacht voor het ontsluiten van de plek en het verhaal daarvan.

Het managementplan, waarin alle taken en verantwoordelijkheden zijn vastgelegd, heeft binnen de Nederlandse wet- en regelgeving geen formele status. Omdat UNESCO er wel veel gewicht aan toekent, hebben meerdere gemeenten en provincies besloten tot formele vaststelling van het managementplan.

Een managementplan is sinds 2006 verplicht bij het indienen van nieuwe wereld-erfgoednominaties, reden waarom de Waddenzee, Grachtengordel van Amsterdam en Van Nellefabriek er al eerder een hebben opgesteld. Inmiddels beschikken alle Nederlandse werelderfgoederen over een ondertekend managementplan, zoals door UNESCO vereist in de Operational Guidelines. Dergelijke plannen dienen met enige regelmaat te worden geüpdate.

Monitoring

Essentieel onderdeel van het beheer, behoud en ontwikkeling van werelderfgoederen is de monitoring. Formeel is monitoring onderdeel van het managementplan. In Nederland is er echter relatief weinig aandacht voor, zowel niet voor de ontwikkeling van een monitorings-methode als voor de uitvoering. Dit onderdeel zal in de komende jaren opgepakt moeten worden door zowel siteholders als de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om zo in de actualisatie van de managementplannen de vereiste rol te kunnen vervullen. Met name Waddenzee en Grachtengordel hebben op het gebied van monitoring een voorbeeldrol.

Tip:
Vraag managementplannen op

Voor alle werelderfgoederen is een managementplan gemaakt. Deze zijn opvraagbaar bij de siteholders. Online beschikbaar: Managementplan Werelderfgoed droogmakerij De Beemster 2012-2022 – Beheer van een dynamisch erfgoed (2012).

Genomineerd voor de Werelderfgoedlijst

Saba

Saba is een klein eiland dat de top vormt van een slapende vulkaan. Met een doorsnede van 5 kilometer en een oppervlakte van ongeveer 13 km² is Saba het kleinste eiland van de Bovenwindse Eilanden. Het hoogste punt van het eiland is Mount Scenery, op 877 meter boven de zeespiegel. Saba is uitzonderlijk vanwege de unieke organische Caribische nederzetting die de Europese kolonisten op het geïsoleerde eiland creëerden en de verschillende dorpen op Saba. Deze worden gekenmerkt door de karakteristieke Sabaanse huisjes die een bijzonder voorbeeld van de Caribische streekarchitectuur vormen.

Tip:
kiezenvoorkarakter.nl

Nederland verandert voortdurend door ruimtelijke ontwikkelingen. Ontdek in tientallen inspirerende praktijkvoorbeelden op welke manier het karakter van Nederland zichtbaar blijft.

Internationale en nationale samenwerking

Een van de belangrijkste doelen van het Werelderfgoedverdrag is internationale samenwerking voor het behoud en beheer van het werelderfgoed. Dit geldt zeker ook op nationaal niveau. Van alle instrumenten is samenwerking een van de krachtigste voor een duurzame toekomst van de Nederlandse werelderfgoederen. Zoals de wereld-erfgoederen allemaal unieke producten zijn van vereende krachten, soms door de eeuwen heen, geldt dat voor de instandhouding en gezonde exploitatie evengoed. Siteholders, eigenaren, beheerders, bestuurders, financiers, ondernemers, ontwerpers, vakmensen, professionele erfgoedorganisaties, vrijwilligers, et cetera, velen zijn hierbij betrokken. De werelderfgoederen hebben deze samenwerking nodig.

Op landelijk niveau speelt de Stichting Werelderfgoed Nederland een belangrijke rol bij communicatie, educatie, bewustwording en marketing. Het jaarlijkse werelderfgoedweekend, de televisie-uitzendingen over de werelderfgoederen van Het Klokhuis, de ontwikkeling van lespakketten en een gezamenlijke stand op vakantiebeurzen zijn in het oog springende exponenten hiervan. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed steunt de Stichting financieel en staat de werelderfgoederen bij met advies, projecten en incidentele subsidies.

Een geleerde les uit de projecten van de Visie Erfgoed en Ruimte is dat samenwerking – zowel tussen werelderfgoederen onderling als tussen wereldgoederen en andere partijen – uithoudingsvermogen vereist. Dus: onderzoek de voordelen van samenwerking, zoek elkaar op, smeed actief coalities, voer samen projecten uit, kijk naar voorbeelden bij collega-erfgoederen, ook wereldwijd. En zoek contact met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Stichting Werelderfgoed, zij beschikken over een groot netwerk. Met meer 'mensen, middelen, media, massa en munten' sta je sterker.

Subsidieregelingen

Instandhoudingssubsidie

Voor de instandhouding van rijksmonumenten bestaat het Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Monumenten 2013. Ligt een monument in een werelderfgoed, dan geldt dat de aanvraag voor instandhoudingssubsidie met voorrang wordt behandeld en deze bij overvraging van het beschikbare budget niet achter het net vist. Onder de regeling vallen ook archeologische en groene monumenten.

www.cultureelerfgoed.nl/dossiers/subsidies/instandhoudingssubsidie

Herbestemmingsregeling

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft een subsidieregeling om herbestemming te stimuleren. Eigenaren kunnen subsidie aanvragen voor een haalbaarheidsonderzoek naar de herbestemmingsmogelijkheden. Ook bestaat er subsidie voor het wind- en waterdicht maken van het pand tijdens de planfase.

www.monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/subsidie-voor-herbestemming

Provinciale subsidie voor restauratie

De subsidieregeling voor restauraties is sinds 2012 overgeheveld naar de provincies. Deze regeling loopt tot en met 2017. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werkt bij de uitvoering van de regeling nauw samen met de provincies. Jaarlijks stort het Rijk 20 miljoen euro in het provinciefonds voor restauratie van monumenten.

www.monumenten.nl/subsidie-restauratie-rijksmonumenten-vanuit-provincie

Tip:
monumenten.nl

Veel praktische informatie over wet- en regelgeving, financiële mogelijkheden en onderhoud is te vinden op www.monumenten.nl, een initiatief van het Nationaal Restauratiefonds en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Nationaal Restauratiefonds

Voor de restauratie van monumentale panden biedt het Nationaal Restauratiefonds verschillende financieringsvormen, waaronder laagrentende leningen.

www.monumenten.nl/onderhoud-en-restauratie/financiering-onderhoud-en-restauratie

www.restauratiefonds.nl

Werelderfgoed sinds 2014

Van Nellefabriek

De Van Nellefabriek in Rotterdam is het jongste Nederlandse werelderfgoed. De voormalige koffie-, thee- en tabaksfabriek is in 2014 toegevoegd aan de UNESCO Werelderfgoedlijst. Het is een uitzonderlijk icoon van industriële architectuur uit het begin van de twintigste eeuw, de periode van het Nieuwe Bouwen. Nu is het een bruisende kantoor- en evenementenlocatie, met een tachtigtal bedrijven.

Uitdagingen

Zowel door het organiseren van evenementen, door individuele toeristen welkom te heten en door de bereikbaarheid vanuit de stad te vergroten, wil de Van Nellefabriek meer bezoekers trekken. Deze publieksgerichte acties mogen niet ten koste gaan van de exploitatie. De kunst is activiteiten te ontplooiën die passen bij het commercieel gebruik en de erfgoedwaarde van het monument.

www.vannellefabriek.com

Sleutelpartijen en hun rollen

Eigenaren, beheerders en siteholders

Eigenaren, beheerders en siteholders zorgen dat het werelderfgoed in goede staat blijft. Om de zes jaar rapporteren zij via het Rijk aan UNESCO hoe het monument ervoor staat. Daartoe houden ze alle veranderingen en maatregelen bij (monitoring). Ook melden zij ruimtelijke ontwikkelingen die een mogelijke bedreiging vormen voor de OUV van een werelderfgoed bij het Rijk. Belangrijk is bovendien dat ze het werelderfgoed toegankelijk houden voor het publiek zonder de waarde aan te tasten. Dit geldt ook voor de kandidaten die in aanmerking willen komen voor de werelderfgoedstatus.

UNESCO

UNESCO, de United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, is opgericht in 1945. UNESCO gebruikt de werktuigen onderwijs, wetenschap, cultuur en communicatie om de doelstellingen van de Verenigde Naties te realiseren, namelijk: bevordering van de internationale vrede door de ontwikkeling van universele waarden en verbetering van de leefomstandigheden van alle mensen ter wereld door samenwerking tussen alle landen.

whc.unesco.org

UNESCO Werelderfgoedcomité

Het Werelderfgoedcomité van UNESCO beslist, na een voordracht van de regering, over uitbreiding van het Nederlandse aandeel op de Werelderfgoedlijst.

whc.unesco.org/en/committee

Adviesorganen ICOMOS, IUCN en ICCROM

Het Werelderfgoedcomité laat zich bij de besluitvorming over plaatsing op de Werelderfgoedlijst adviseren door een aantal adviesorganen. Voor cultureel erfgoed is dat de International Council on Monuments and Sites (ICOMOS). Voor het natuurlijk erfgoed de International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN). Ook een vertegenwoordiger van het International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of the Cultural Property (ICCROM) adviseert.

Nationale UNESCO Commissie

De Nationale UNESCO Commissie koppelt het Nederlandse professionele veld en de Nederlandse overheid aan de in UNESCO verenigde wereldgemeenschap, bevordert de bekendheid van UNESCO en UNESCO-activiteiten in Nederland en adviseert de Nederlandse regering over UNESCO-onderwerpen.

www.unesco.nl

Rijksoverheid

Verantwoordelijk voor het culturele werelderfgoed in Nederland is de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het natuurlijke werelderfgoed valt onder de staatssecretaris van Economische Zaken. Samen bepalen ze het Nederlandse werelderfgoedbeleid. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, onderdeel van het ministerie van OCW, voert het reguliere werelderfgoedbeleid uit, naast het tijdelijke Werelderfgoedprogramma Visie Erfgoed en Ruimte (2011-2016).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is de uitvoerende dienst op het gebied van erfgoed en kennisinstituut voor archeologie, monumenten, cultuurlandschap en roerend erfgoed. Deze is onderdeel van het ministerie van OCW. Op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is wettelijke en praktische informatie te vinden over bescherming, beheer, restauratie en herbestemming van erfgoed.

www.cultureelerfgoed.nl/dossiers/werelderfgoed

Stichting Werelderfgoed Nederland en Werelderfgoed Podium

De Stichting Werelderfgoed Nederland is een samenwerkingsverband van alle werelderfgoederen in Nederland en brengt deze onder de aandacht van het grote publiek. De Stichting Werelderfgoed Nederland heeft de verantwoordelijkheid om de bewustwording van het werelderfgoed te vergroten, de belangen van het werelderfgoed te behartigen, kennis te verwerven, te ontwikkelen en te delen en gezamenlijk naar buiten toe op te treden. Dit alles om ervoor te zorgen dat de afzonderlijke wereld-erfgoederen hun taken optimaal kunnen uitvoeren. De Stichting Werelderfgoed beschermt en houdt het werelderfgoed duurzaam in stand voor overdracht aan huidige en komende generaties.

Het Werelderfgoed Podium is voor iedereen dé startplek om kennis te maken met de Nederlandse UNESCO werelderfgoederen. In een permanente tentoonstelling is te zien, horen en lezen welke werelderfgoederen in Nederland te vinden zijn, en wat hen zo onderscheidend maakt.

www.werelderfgoed.nl

Werelderfgoed sinds 1998

Ir. D.F. Woudagemaal

Het Ir. D.F. Woudagemaal te Lemmer is het grootste nog in bedrijf zijnde stoomgemaal ter wereld. Bij hoogwater zorgt het ervoor dat de inwoners van Friesland droge voeten houden. In 1998 werd het gemaal werelderfgoed. Het wordt gezien als een hoogtepunt van de Nederlandse strijd tegen het water.

Uitdagingen

Door de ligging in het open landschap hebben ontwikkelingen in de nabijheid grote impact. Een omgevingsvisie/inrichtingsplan, een integraal plan voor de diverse ruimtelijke vraagstukken, zorgt voor betere bescherming. Onderdeel hiervan is een betere ontsluiting van het terrein en een betere parkeerfaciliteit voor het toenemende aantal bezoekers. De waarde van het gemaal is ook dat het nog altijd in gebruik is. Functieverlies voor het waterbeheer moet worden voorkomen. Een goede balans tussen bezoekers en gebruik als gemaal én inzet van speciaal opgeleid personeel met praktijkkennis zijn hierbij cruciaal.

www.woudagemaal.nl

Colofon

Tekst: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Auteurs: Maarten Reith, Dré van Marrewijk, Ben de Vries

Eindredactie: Misja Boonzaayer

Opmaak: CreaBea, Amersfoort

Druk: Xerox/OBT, Den Haag

Foto omslag: Ir. D.F. Woudagemaal

Foto's: Stichting Werelderfgoed Nederland (p. 4-5, p. 8-9, p. 28-29, p. 35, p. 36-37, p. 56-57, p. 80-81),

Dré van Marrewijk (p. 22-23, p. 50-51), Bic/CC BY-SA 3.0 (p. 30-31), STINAPA Bonaire (p. 44-45),

gemeente Purmerend (p. 68-69), Cees Timmers (p. 72-73). Verder alle foto's van de beeldbank van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders ter plaatse vermeld.

ISBN/EAN 9789057992650

Amersfoort, 2017

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5

3811 MG Amersfoort

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

tel 033 – 421 7 421

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

www.kiezenvoorkarakter.nl

www.werelderfgoed.nl

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Werelderfgoed
in Nederland

Het werelderfgoed in Nederland is goed beschermd. Toch zijn er ontwikkelingen mogelijk die impact op het werelderfgoed hebben. Wat kan er wel en niet met het oog op de bijzondere universele waarde? 'Werken aan werelderfgoed' geeft voorbeelden, praktische handvatten en instrumenten voor de omgang met belangrijke uitdagingen in de werelderfgoedpraktijk.

Deze publicatie is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij de zorg voor het Nederlands werelderfgoed.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.